

Şİİ ÇALIŞMALARDA İSRÂİLİYÂT*

Hüseyin Zamur **

Öz

Ehl-i sünnet kaynaklarında olduğu gibi Şîî tefsir kaynaklarında da çok sayıda İsrâîlî rivayet bulunmaktadır. Bu durum, bazı Şîî araştırmacılar tarafından da kabul edilmekte ancak bu tür rivayetlerin Ehl-i Sünnet kaynaklarına oranla çok daha az olduğu iddia edilmektedir. Şîî araştırmacılar, Râşid Halifeler ile Emevî Sultanlarının tutumlarının İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde belirleyici olduğunu belirtmekte ve Ehl-i sünneti İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görmektedirler. Bununla birlikte, bu araştırmacılar, çalışmalarında şiilerin kaynaklarında var olan rivayetleri görmezden gelmektedirler

Şîa'da imamların ismet konusunda peygamberler ile eşdeğer görülmesi usûl ve furû konularında imamlardan gelen rivayetlerin peygamberden gelmiş gibi sayılması İsrâîliyât'ın Şîî kaynaklara geçmesini kolaylaştırmıştır. Şîa'nın; Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden, sahâbeden ve tabiünden gelen İsrâîlî rivayetlere ihtiyatla yaklaşması, 'ismet konusundaki katı tavrı ve mezhepsel yaklaşımının Şîî kaynaklardaki İsrâîlî rivayetlere nispeten daha az olmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak Ehl-i sünnet ile Şîî kaynaklar arasında İsrâîlî rivayetler bağlamında yapılacak bir kıyaslamada bu rivayetlerin dayandığı şahısların değiştiği (sahâbe ve tabiîn yerine masum imamlar) ancak metnin değişmediği görülecektir.

Anahtar Sözcükler: Şîa, Tefsir, Ehl-i kitap, İsrâîliyât, Rivayet

İSRÂİLİYÂT IN THE SHIITE STUDIES

Abstract

As with the Ahl al-Sunnah sources, there are many israeli narrations in Shia tafsir sources. This situation is accepted by some Shiite researchers, but it is claimed that such narrations are much less. The Shiite researchers, state that the attitudes of the Rashidun Caliphate and the Umayyad Caliphates are decisive in the transition of Isra'iliyyat to Islam, and they see Ahl-i Sunnah as the gateway to Isrâîliyât. However, these researchers ignore narratives that exist in the sources of the Shiites in their work.

The fact that the imams are regarded as equivalent to the prophets in the subject of ismet in the Shia, the rumors from the imams in the subjects of procedure and furu are regarded as coming from the prophet, making it easier for İsrâîliyât to pass on to Shiite sources. It can be thought that Shia's cautious approach to the Israeli narratives coming

*Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı'nda "Klasik Dönem Şîa Tefsirinde İsrâîliyât (I-VII. YY.)" adıyla yapılmış olan Doktora çalışmasından derlenmiştir.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 07/07/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 29/09/2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.766103>

** Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bölümü, huseyin.zamur@dicle.edu.tr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6598-2143>

from the Ahl-i book scholars, Companions and tabiîn, and then its strict attitude about the ismat of Muhammed's successor ve its sectarian approach contributed to the relatively lesser Israeli narratives in the Shiite sources. However, in a comparison between the Ahl-i Sunnah and the Shiite narratives in the context of the Israeli narratives, it will be seen that the individuals on which these narratives are based (the innocent imams instead of the Companions and tabiîn) remain the text.

Keywords: Shia, Commentary, People of the book, Isra'iliyyat, Rumor

GİRİŞ

İsrâîlî rivayetler ilk dönemden itibaren hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda yer almıştır. İlk dönem Şîî kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine “Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri” şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Bu konuda Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gelen bir rivayette İsrâîlî rivayetler “Yahudi ve Hristiyan'lardan nakledilen rivayetler” şeklinde ifade edilmiştir.¹ Şîa'da bu kelimeyi ıstilahî anlamda ilk defa Mes'ûdî (ö. 345/956) kullanmıştır.² Ne var ki ne ilk dönemde ne de müteahhir dönemde Şîî müfessirlerce bu kelimenin ıstilahî anlamda kullanıldığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Sonraki dönemlerde Şîî âlimlerce bu kelime kullanılmış ve konu hakkında fikir beyan edilmiş ise de³ modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser tespit edilmemiştir. Ancak 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin “İsrâîliyât u tesîri ân der tefâsîri Kur'ân” adlı çalışmasıdır.⁴ Daha sonra bu konuda birçok kitap, tez ve makale yazılmıştır. Bu çalışmalar İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İleriki sayfalarda bunlar ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri, son dönem İsrâîliyât çalışmalarında belirgin bir hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şîî müfessirlerin İsrâîlî rivayetlere karşı oldukları⁵ ve bu müfessirlerin Ehl-i beyt rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine çok az başvurdukları veya hiç başvurmadıkları savunulmuştur. Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanlarından gelen rivayetleri hüsn-i kabul ile aktardıklarından İsrâîlî rivayetlerin ve düşüncelerin İslâmî kaynaklara girmesine

¹ Muhammed Hâdî Ma'rîfe, “İsrâîliyât” *Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Kur'ânî*, (Kum, İntişarâtu Defteru'l-Kur'ânî, 2002), 3/221; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, (Kum, Menşûrâtu Cemâ'ti'l-Muderrisîn, 1983) 1/353.

² Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüzelî, *Murûcü'z-zeheb ve me'âdinu'l-cevher*, (Mısır, Dârü'l-Ma'rife, 1964), 2/195; Bu kişinin mezhebî kimliği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak DİA'da el-Mes'ûdî maddesi yazarı bu kişinin Şîî meyilli olduğu kanatine varmıştır. Nitekim el-Mes'ûdî'nin kendi eserinde de bu durum gözükmektedir. (Bkz Casim, Avcı, “Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin”, (Ankara, TDV yayınları, 2004), 29/353; Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, 1/303-305).

³ Hüseyin 'Abdul'Azîzî, *Tefsîru isna 'aşarî*, (Tahran, el-Mikât, 1984), 1/13; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrût, Müessesetu'l-A'lemî, 2011), 14/65; Abdülhüseyn et-Tayyîb, *Etyebü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Tahran, el-İslâm, 1989), 2/79.

⁴ Bkz. Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin “İsrâîliyât u tesîri ân der tefâsîri Kur'ân”(Doktora, Tahran Üniversitesi, 1364)

⁵ Mujgan Necefî, *Berresfîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsîri ed-Durru'l-Mensûr ve Nûru's-sakaleyn*, (Yüksek Lisans, Tahran Tahran Usuliddîn Fakültesi, 2006), 60;

neden oldukları belirtilmiştir.⁶ Bazı çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın Şîî tefsirlerdeki varlığı takiyye ile açıklanmaya çalışılmıştır.⁷

Modern dönemin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabullenenler de olmuştur.⁸ Hatta kimi Şîî akademisyenler, Şîî tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul etmekle kalmamış daha da ileri giderek bu rivayetlerin bazılarının sahih senetler ile nakledildiğini⁹ ve bunların sahih kaynaklarda yer aldığını kabul etmişlerdir.¹⁰

İsrâîliyât'ın Şîî kaynaklar sızması ise genellikle şöyle izah edilmiştir: Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimlerinin ve kıssacıların korunup desteklenmesi, onların halk tarafından hoş görülen birtakım efsane ve uydurma haberleri yaymalarına imkân vermiştir. İsrâîlî rivayetlerin Ehl-i sünnet arasında yayılması, Ehl-i sünnet râvileriyle birlikte yaşayan imamların müntesiplerinin de bu tür rivayetlere aşina olmasına neden olmuştur. İmamların arkadaşları arasında sika olmayan kimi râvilerin Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları ve bazı râvilerin de rivayetleri halk için daha çekici hale getirmek amacıyla bunlara eklemeler yapmaları, İsrâîlî rivayetlerin Şîî kültüre girmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Ehl-i beyt'e dayandırılan bu tür rivayetlerin çoğu, Kur'ân-ı Kerîm ve Şîî usullere tamamen aykırı olmaktadır.¹¹

Şîî gelenekte İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul edenler, yaptıkları çalışmalarda, genellikle kendi tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlerin azlığını vurgulamış ve bu rivayetlerin Ehl-i sünnet tefsirlerindeki çokluğunu dile getirmeyi ihmal etmemişlerdir.¹² Örneğin: Mecma'u'l-beyân, Nürü's-sakaleyn, el-Mizân, el-Furkân fi tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'an gibi şîî tefsirleri ile Câmi'ü'l-beyân, el-Keşşâf, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, ed-Durrü'l-mensûr gibi Sünnî tefsirleri karşılaştırarak Hz. Yûsuf kıssasıyla ilgili birkaç âyette İsrâîlî rivayetleri inceleyen Fariştah Hacî Şâh Kermî, İsrâîlî rivayetlerin Sünnî tefsirlerde daha çok olduğu neticesine ulaşmıştır.¹³ Aynı şekilde peygamberler hakkında

⁶ Muhammed Taki Diyârî Bîdgulî, *Pijueşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, (Tahran, Mektebetu Sühreverdî li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2003), 255-259; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ*, 60.

⁷ Afşîn Hatemî, *Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri 'Ayyâşî*, (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2014), 45. Ayyâşî, *Tefsîr*, (Beyrût, Müessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 2/184, 5 numaralı dipnot; Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîr*, Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, (Kum, Müessesetu Dârü'l-Kitâb, 2008), 2/240, 1 Numaralı dipnot.

⁸ Ma'rife, "İsrâîliyât" *Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Kur'âni*, 3/234; Ca'fer es-Subhânî, *İsmetu'l-enbiyâ, fi'l-Kur'ân*, (Kum, Müessesetu'l-İmam es-Sâdık, 2004), 171. Bîdgulî, *Pijueşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 315; İrfân Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâyi Şî'a*, (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, 2012), 59; Mujgân Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyati İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, (Yüksek Lisans, Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 2014), 1; Seyid Haydar 'Alevî, Nejâd, "Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât", *Pejuheşhâyi Kur'âni*, sayı.27-28 (2001), 190.

⁹ Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâyi Şî'a*, 128-129.

¹⁰ Ya'kûb Ca'ferî, *İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târih, Tarihe İslâm der Âyine Pejuheş*, 4/2. (2007) 69.

¹¹ Bîdgulî, *Pijueşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 257.

¹² Bîdgulî, *Pijueşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 255-259; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ*, 60; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyati İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 1; Seyyid Ca'fer Sadıkî-Mecîd Me'ârif, "Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyati Mehdevî", *Mecelleyyi 'Ulûmi Kur'an ve Hadîs*, Sayı 16, (2018.), 26.

¹³ Fariştah Hacî Şâh Kermî, *Berressi ve nakdi İsrâîliyât der dastane hadreti Yûsuf*, (Yüksek Lisans, Teziİlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, 1391), 104.

vârid olan rivayetleri inceleyen Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl ve Ekber Tevhîdlû bu rivayetlerin Ehl-i sünnet kaynaklarında daha çok olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴

İsrâîliyât açısından tefsirleri değerlendiren mevzubahis araştırmacılar genellikle, Ehl-i sünnet tefsirlerini zikretmekte ve özellikle onları eleştirmektedirler. Bunu yaparken satır aralarında ya da birkaç kelime ile kendi mezheplerine ait tefsirlerden de bazılarını zikretmekte ve onlar ile ilgili bazı eleştirilerde bulunmaktadır. Ancak yaptıkları açıklamalar ve eleştiriler oldukça sınırlıdır. Mesela bazı araştırmacılar, İsrâîlî rivayetler konusunda Ehl-i sünnet tefsirlerinden 12 tanesini zikretmişken kendi tefsirlerinden bir iki tanesini zikretmekle yetinmektedir. Kimi araştırmacılar ise Ehl-i sünnetten bir rivayet tefsiri olan “*Cami’u’l-beyân*” ile Şîa’da bir rivayet tefsiri olan “*Mecma’u’l-beyân*” tefsirlerini karşılaştırmakta ve “*Mecma’u’l-beyân*”ın bu konudaki üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁵ Bunları yaparken yalan hadis uydurmacılığının ortaya çıkmasında ve İsrâîliyât’ın İslâmî kaynaklara geçmesinde en önemli nedenin Hz. Ali dışındaki halifelerin tutumları olduğunu savunmaktadırlar.¹⁶ Bazılarına göre İsrâîliyât, Ehl-i sünnet tefsirlerinde daha fazla olduğundan bu konu Ehl-i sünnet âlimlerince daha çok irdelenmiştir. Aynı şekilde Şîa’da var olan İsrâîlî rivayetlerin çoğunun Ehl-i sünnet kaynaklarına dayandığı ve Şîî kaynaklarda İsrâîlî rivayetler az olduğu için de bu konu Şîa tarafından yeterince incelenmemiştir.¹⁷ Öyle ki modern dönemin önemli simalarından Murtazâ Askerî (ö. 1428/2007), Ehl-i sünnet’i İsrâîliyât’a açılan kapı olarak görmüş ve bu konuda Ehl-i beyt ve Şîa’ya toz kondurmamıştır.¹⁸ Muhammed Hadi Ma’rife ise İbn Cerîr et-Taberî ve Süyûtî’nin eserlerinin İsrâîliyât’ın yayılmasına neden olduğunu söylemiş ancak Şîî tefsirlerden hiç söz etmemiştir.¹⁹ İlk dönem tefsirlerinin İsrâîliyât açısından değerlendirilmesi bu noktada konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

1. İlk Dönem Şîî Tefsirlerde İsrâîliyât

İlk dönem Ehl-i sünnet müfessirleri gibi Şîî müfessirler de yazdıkları eserlerde eski kavimler hakkında rivayetler aktarmışlardır. Naklettikleri bazı rivayetleri mezhebî inançlarını desteklemek için kullanmışlardır. Mesela İsrâîloğulları’nın kesmeleri emrolunan inek hakkındaki bir rivayette ineğin sahibi sürekli Hz. Peygamber, Hz. Ali ve ehline salavat getirdiği için Allah (cc.) tarafından mükâfatlandırıldığı söylenmiştir.²⁰

¹⁴ Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl, Ekber Tevhîdlû, “*Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât*”, *Mutale’âti Kur’ânî, Mutale’âti Kur’ânî*, sayı. 12 (2012), 7-19.

¹⁵ Bkz. Suheyra Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, (Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 1994), 180-212; Muhammed Ali Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur’an (bâ tekîd ber Câmi’i’l-beyânî Taberî ve Mecma’u’l-beyânî Tabersî*, (Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü Kum 2006), 137-184; Necefi, *Berresîyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 60; Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’an*, 255-259; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyî rivâyâti İsrâîlî surehi A’râf der tefâsîri Câmi’u’l-beyânî Taberî*, 1,54.

¹⁶ Çehrî, “*Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâyîyi Şî’a*”, 128; Velî Muhammed Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyü’ ez âğâz tâ ‘asri İmâm Ca’fer es-Sâdık*, (Yüksek Lisans, Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi 2011), 41-44,51-55; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 51-56.

¹⁷ Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’an*, 315; Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâyîyi Şî’a*, 15,23; Seyyid İ’câz Müsevî, *Zemîneha ab’âd ve peyâmedhayî vurûdi İsrâîliyât der menâbi’i İslâmî*, (Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, 1979), 85-110; 258; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur’an (bâ tekîd ber Câmi’i’l-beyânî Taberî ve Mecma’u’l-beyânî Tabersî*, 139.

¹⁸ Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, (Byy, Merkezetu’t-Tibâ’eti ve’n-Neşr li’l-Mecma’i’l-‘Alemlî, li Ehlilbeyt, 2005), 2/57-60.

¹⁹ Ma’rife, *et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fi sevbihi’l-keşîb*, (Meşhed, el-Câmi’etu’r-Ravdiyye li’l-‘Ulûmi’l-İslâmî, 2012, 2/645.

²⁰ Hasan el-Askerî, *et-Tefsîr*, (byy. Mektebetu’s-Sadûk, bty). 1/256.

Başka bir rivayette, bir kavmin helakten kurtulması da yine Hz. Peygamber'e ve âline tevessül etmesine bağlanmıştır.²¹ Aynı şekilde onların cezalandırılması ya da mükâfatlandırılmaları mâsum imamları kabul edip etmemelerine dayandırılmıştır.²² Mesela Hz. Âdem'in cennetten atılma nedeni olarak onun Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e haset ile bakması ve velâyeti inkar etmesi gösterilmiştir.²³ Yine Hz. Yûnus'un Hz. Ali'nin velâyetini inkârından dolayı balığın karnında hapsedildiği söylenmiştir.²⁴

Muhammed İbrâhim el-Assâl, bazı Şîî âlimlerin sırf kendi iddialarını desteklediği için birçok uydurma rivayeti eserlerine almaktan kaçınmadıklarını, bazılarının ise mevzu hadisleri kitaplarına almakla yetinmeyerek bu rivayetlerin sahih olduğunu ve Ehl-i sünnet kitaplarında da bulunduğunu ileri sürdüklerini söylemiştir.²⁵

Şîa'da İsrâîliyât üzerine yapılan bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şîî müfessirlerin İsrâîli rivayetlere karşı oldukları ve bu yüzden Şîî tefsirlerde İsrâîliyât'ın az olduğu savunulmuştur.²⁶ Ancak ilk dönem rivayet tefsirleri incelendiğinde bu dönemdeki müfessirlerin Ehl-i sünnet müfessirleri gibi İsrâîli rivayetleri aktarmada tereddüt etmedikleri görülmektedir. Bu tefsirlerin çoğu bölümünün bize ulaşmamış olması, içerdikleri İsrâîli rivayetlerin az olması sonucunu doğurmuştur.²⁷ Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise rivayet tefsirlerine nazaran mezhepsel saiklerin etkisiyle İsrâîli rivayetlere biraz daha az yer verildiği söylenebilir. Ancak bu tefsirlerde de bolca İsrâîli rivayet bulunmaktadır.²⁸

İlk dönem rivayet ve dirayet tefsirleri İsrâîliyât açısından değerlendirildiğinde bunların şöyle tasnif edilmeleri mümkündür:

a- İsrâîli rivayetleri bazen senet belirtmeksizin ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenler: Furât b. İbrâhim ve Ayyâşî'nin tefsirleri buna örnek olarak gösterilebilir. Mesela sonraki derleyiciler tarafından Ayyâşî'nin tefsirindeki rivayetler, senetleri atılarak yazıldığından elimizde bulunan bu tefsirlerdeki rivayetler senetsiz bir şekilde nakledilmiştir.

b- İsrâîli rivayetleri senet belirterek ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenler: Kummî'nin tefsiri bu kısma girmektedir.

²¹ Hasan el-Askerî, *Tefsîr*, 1/235.

²² Hasan el-Askerî, *Tefsîr*, 1/236,240,241.

²³ Ayyâşî, *Tefsîr*, 1/59-60.

²⁴ Furât b. İbrâhim el-Küfî, *Tefsîr*, (Byy. Müessesetu Tarihi'l-Arabî, bty.) 1/264.

²⁵ Muhammed İbrahim el-'Assâl, *eş-Şî'atu'l-İsna 'aşariyye ve menhecuhum fi tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Byy. 1427), 173-187.

²⁶ Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 255-259; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ*, 60.

²⁷ Nitekim ilk dönem rivayet tefsirlerinden Hasan el-Askerî'ye nispet edilen tefsir ise Fatiha sûresi ile başlamakta ve Bakara sûresinin 282. âyetiyle son bulmaktadır. Ayrıca bu sûrenin 87. ile 282. âyetleri arasında birçok âyetin tefsiri de verilmemiştir. Aynı şekilde Ayyâşî tefsirinin Fatiha sûresinden Kehf sûresine kadar ki bölümü bize ulaşabilmiştir. Kummî tefsirinin Fatiha sûresinden Âl-i İmrân sûresine kadarki bölümü kendisine aittir. Furat b. İbrâhim'in tefsirinde ise birçok ayetin tefsiri yoktur. Sûrelerde sadece birkaç ayetin tefsiri yapılmıştır. Mesela Kalem sûresinin sadece 1-6 ayetlerinin tefsiri yapılmıştır. Bu tefsirler eksik olmalarına rağmen birçok İsrâîli rivayet içermektedirler.

²⁸ Nitekim bu tefsirlere bakıldığında hem rivayet tefsirlerinde hem de dirayet tefsirlerinde birçok İsrâîli rivayet bulunduğu görülecektir.

c- İsrâîlî rivayetleri senetsiz bir şekilde zikreden ancak bazı yerlerde onları tenkide tabi tutanlar: Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin tefsirleri buna örnek olarak verilebilir.²⁹

d- İsrâîlî rivayetleri senetleriyle veya senetsiz bir şekilde vermelerine karşın birçoğuna ciddi eleştiride bulunanlar: Tûsî ve Tabâtabâî'nin tefsirleri bu kısımdandır.³⁰

2. İsrâîliyât'ın Değerlendirilmesinde Etkili Olan Faktörler

Şîa'da İsrâîlî rivayetlerin varlığını ve miktarını belirleyen faktörleri anlayabilmek için bu mezhebin İsrâîliyât'a yaklaşımını belirleyen inanç sisteminin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Şîa'nın özellikle sünnet, ismet, sahâbe, tâbiîn, takiyye ve rivayetler hakkındaki inancının anlaşılması İsrâîliyât'ın değerlendirilmesinde oldukça önem arz etmektedir.

2.1. Sünnet ve Sahih Hadis İnancı

Şîa' ile Ehl-i sünnet'in sünnet anlayışı arasında ciddi bir fark vardır. Zira Şîa'da merfû hadis ve sünnet: "Maktû' veya muttasıl bir senet ile mâsum'a dayandırılan söz, fiil ve takrirleridir." şeklinde tanımlanmakta iken³¹ Ehl-i sünnet'te merfû hadis'in müradifi olarak kullanılan sünnet: "Hz. Peygamber'in mutttasıl veya maktû' bir senet ile nakledilen söz, fiil ve takrirleridir." şeklinde tanımlanmıştır.³² Ehl-i sünnet ve Şîa tarafından yapılan iki tanım arasındaki temel ayrım Şîa tanımında geçen "mâsum" ifadesidir. Zira Şîa'da İmamlardan gelen rivayetler Hz. Peygamber'e dolayısıyla Allah'a dayandırılmaktadır.³³

Sünnet tanımında olduğu gibi Ehl-i sünnet'in sahih hadis tanımı ile Şîa'nın sahih hadis tanımı³⁴ da birbirinden oldukça farklıdır.³⁵ Mamafih Şîa'nın en önemli hadis

²⁹ Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/233.

³⁰ Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/234.

³¹ Bkz. Abdullah el-Mâmikânî, *Mekâbisu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye, Muhammed Rıda el-Mâmikânî (Thk.)*, (Kum: Menşûrâtü Delilî Mâ, 2007), 1: 172; Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Âmilî, *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye* (Kum: Mektebetü Semâheti Ayetullah el-Üzmâ el-Mer'esi, 2012), 97; Muhammed Bâkir Mîr Damad, *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye* (Kum: Dârü'l-Hilâfe, 1934), 128; Hüseyin b. Abdussamed el-Hârisî 'Âmilî el-, *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr* (Bağdat: Dârü'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2015), 148,228.

³² Bkz Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Riyâd: Dârü'l- Ma'rife, 2003), 1: 227; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takribi'n-Nevevî* (Beyrüt: Muessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 2014), 92; Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfid, *en-Nuketü'l-i'tikâdiyye*, 1. Bs (el-Mu'temeru'l-Âlemî, 1993), 37; Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, 1. Bs (el-Mu'temeru'l-Âlemî, 1993), 62; Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn* (Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l-Âlemî, li Ehlilbeyt, 2005), 2: 262-268.

³³ Ebü Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk el-Küleynî, *el-Kâfi* (Tahran: Dârü'l-kütübî'l-İslâmî, 2008), 1: 258; Muhammed b. Hasan es-Saffâr, *Besâirü'd-derecât* (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Mer'esi, 1984), 1: 299300. Şîa'nın önemli kaynaklarında geçen ve imamlardan gelen bilginin bizzat Hz. Peygambere dayandığını belirten rivayetlerden biri şudur: Ca'fer es-Sâdık'a dayandırılan bir rivayette Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Benim hadisim babamın hadisidir. Babamın hadisidir dedemin hadisidir. Dedemin hadisidir Hz. Hüseyin'in hadisidir. Hz. Hüseyin'in hadisidir Hz. Hasan'ın hadisidir. Hz. Hasan'ın hadisidir Emîrül-mü'minîn'in hadisidir. Emîrül-mü'minîn'nin hadisidir Resulüllah'ın hadisidir. Resulüllah'ın hadisidir ise Allah'ın sözüdür." (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, 1: 51-53.

³⁴ Şîa'da ise sahih hadis tanımı şöyledir: "Bütün tabakalarında İmâmiyye'ye mensup adil birinin kendine denk birisinden muttasıl bir senet ile bir mâsumdan aktardığı hadistir." 'Âmilî, *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye*, 77.

³⁵ Ehl-i sünnet tarafından yapılan tanıma göre -bazı ufak farklılıklara rağmen- sahih hadis: "Adalet ve zabt sahibi râvilerin, kendisi gibi birisinden muttasıl bir senet ile aktardıkları şazz ve illetli olmayan

kaynaklarından *el-Kâfi*'ye bakıldığında, Ehl-i sünnet kaynaklarında sahâbe ve tâbiîne isnad edilen rivayetlerin Ca'fer es-Sâdık ve Muhammed el-Bâkır'a nispet edildiği görülecektir. Haliyle Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen bazı İsrâîlî rivayetler, mâsum imamlara nispet edilmiştir. Ayrıca Şîa mezhebine göre İmamların geçmişte vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak şeyleri biliyor kabul edilmesinin de³⁶ birçok İsrâîlî rivayeti Ehl-i beyt imamlarına dayandırmasında da etkili olduğu söylenebilir.

2.2. İsmet ve Takiyye İnançları

İsmet kelimesi sözlükte alıkoymak ve muhafaza etmek anlamlarında kullanılmaktadır.³⁷ İsmet konusunda Ehl-i sünnet anlayışında yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Bu konuda Ehl-i sünnet alimlerinin düşünceleri çok farklı olmuştur.³⁸ Şîî âlimlerin ismet ve peygamberlerin mâsumiyeti konusunda takındıkları tavır, Ehl-i sünnet âlimlerinden daha katı olmuştur.³⁹ Bu durum hem usûlî⁴⁰ hem de ahbârîlerde⁴¹ aynıdır. Şîa'da ismet inancının İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesindeki etkisi oldukça belirgindir. Zira peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetlerin kabul edilip edilmemesi, özellikle ismet inancına bina edilmektedir. Peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetler, genellikle ismet inancına aykırı olduğu için kesin bir dille reddedilmiştir. Ayrıca bazı âyetlerde Hz. Peygamber'e yönelik hitap sözcüklerinden kastedilenlerin başkaları olduğu da belirtilmiştir.⁴²

hadistir." Bkz. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 11; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, 32.

³⁶ Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 1: 262-296,315.

³⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3. Bs (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 711.

³⁸ Zira bu konuda İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî (ö. 580/1184), Seyfüddîn el-Amidî (ö. 631/1233) ve et-Teftâzânî gibi âlimler tarafından yazılan akaid eserleri incelendiğinde, Sünnî âlimlerin aynı fikirde olmadıkları özellikle ilk dönemde aralarında ihtilafın olduğu ve bu dönemde Şâfiî-Eş'arî âlimlerin ismet konusunda daha esnek davrandıkları görülmektedir (Bkz. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-nesefiyye* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2014), 129-130; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 3: 308-310; Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Amidî, *Ebkâru'l-efkâr, fî usuliddîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 3: 76-79; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 279-280; Ebü Muhammed Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *el-Kifâye fî'l-hidâye* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2014), 205-208.

³⁹ Zira Şîa'ya göre Peygamberlerin mâsumiyeti, doğumlarından ölümlerine kadar devam eder ve mâsumiyet hem bilinçli hem de bilinçsiz eylemlerinin tümünde söz konusudur. Bkz. Şeyh Müfid, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, 37.

⁴⁰ Misalen usulîlerin öncüsü sayılan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) 'ismet'i şöyle tanımlamıştır: "İsmet, kulun günaha düşme ve itaati terk etme kudretinde olmasına karşın, Allah'ın verdiği bir lütuf ile bu iki eylemden de kaçınmasıdır." Bkz. Şeyh Müfid, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, 37; Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, 135.

⁴¹ Ahbârîlerin önemli temsilcilerinden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ise bu konudaki görüşü şöyle bildir: "Resuller, Nebiler, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: 'Onlar bütün kötülüklerden mâsum ve münezzehtirler. Büyük ve küçük günah işlemezler. Allah'ın emrettiklerine karşı gelmezler. Onlara ne denilse onu yaparlar. Bkz. Ebü Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 2. Bs (Kum: Mü'temeru eş-Şeyh Müfid, 1994), 304-305.

⁴² Alî b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Muessesetu Dâru'l-Kitâb, 2008), 2: 171; Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî, *et-Tefsîru'l-Ayyâşî* (Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 1: 21.; Ehl-i sünnet tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilen ve Şîa tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilmeyen rivayetler ve

Takiyye kelimesi ise sözlükte “korumak” anlamına gelmektedir.⁴³ İstilahta ise insanın söz ve davranışlarıyla inancını gizleyerek kendisini kötülükten korumasıdır.⁴⁴ Şîa mezhebinde takiyye büyük bir önemi haizdir. Zira onlara göre takiyye vaciptir. Takiyye yapmak imam gelinceye kadar vaciptir. İmam gelmeden takiyyeyi terk eden Allah’ın ve imamların dininden çıkmış, Allah’a, peygamberine ve imamlara muhalefet etmiştir.⁴⁵ Şîi âlimler, imamlardan gelen ve kendi inançlarına aykırı olan rivayetleri bertaraf etmek için takiyye’ye sarılmıştır.⁴⁶ Aynı şekilde Şîi müfessirler tarafından nakledilen bazı İsrâîlî rivayetler de Şîi âlimler tarafından takiyye ile izah edilmeye çalışılmıştır.⁴⁷ Bazı rivayetler ise te’vil ile açıklanmıştır. Örneğin Hz. Ali’ye isnad edilen ve Hasan el-‘Askerî’nin tefsirinde nakledilen rivayette, yeryüzünün suyun üzerinde, suyun safâ’nın (taşın) üzerinde, safâ’nın bir balığın üzerinde, balığın bir öküzün üzerinde ve öküzün de bir kayanın üzerinde olduğu bildirilmiştir.⁴⁸ Zikredilen rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu aşikâr iken kimi alimler bunun hakikati bilinmeyen rivayetlerden olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹

2.3. Râvilerin Makbuliyeti

Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerin kabul edilmesinde, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf yoktur. Ancak bu rivayetlerin hangi râvilerden gelmesi gerektiği konusunda görüş ayrılığı vardır. Şîa, Cemel, Sıffîn ve diğer savaşlarda Hz. Ali’ye karşı savaşanlardan veya ona düşmanlık beslediğini düşündükleri sahâbe, tâbiîn veya tebeu’t-tâbiînden hiç kimsenin rivayetini kabul etmemektedir. Şîa Hz. Peygambere dayandırılan bir rivayetin imamlardan veya kendileri tarafından kabul gören sahâbe ve tâbiînden gelmesi gerektiğini savunurken, Ehl-i sünnet bütün sahâbenin adil olduğunu ve onlardan sahih senetle gelen bütün rivayetlerin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵⁰

Sahabe sözü konusunda da iki mezhep arasında ciddi fark vardır. Şîa’da, sahâbe sözü mutlak doğru olarak kabul edilmemekte, onların beyanları şâhid ve doğrulayıcı olarak kabul edilmektedir.⁵¹ Ayrıca ister sahâbeden ister tâbiînden olsun tefsir konusuyla ilgili rivayet edilen âhâd haberler, “taabbûd” hususların haricinde sayıldığından, kesin delil

değerlendirmeleri için Bkz. Alemü’l-hüdâ Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Tenzîhu’l-enbiyâ* (Tahran: Şebketu el-Fikr, 1961), 167-280.

⁴³ Cevherî, *es-Sihâh*, 1157; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân* (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 2011), 853.

⁴⁴ Ebû Bekir Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü’l-Ma’rife, bty), 24: 45.

⁴⁵ Şeyh Sadûk, *el-İ’tikâdât*, 346.

⁴⁶ Metin Bozan, *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 143.

⁴⁷ Afşîn Hâtemî, *Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri ‘Ayyâşî* (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2015), 45; Ebü’n-Nadr Muhammed b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ayyâşî, *et-Tefsîru’l-Ayyâşî* (Beyrût: Muessesetu’l-A’lamî, li’l-Metbû’e, 1991), 2: 184. 5 numaralı dipnot; Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru’l-Kummî* (Kum: Dârü’l-Kitâp, 1984), 2: 240.1 Numaralı dipnot.

⁴⁸ Hasan b. Ali Askerî, *et-Tefsîru’l-mensûb ile’l-İmâm Hasan el-Askerî* (byy: Mektebetu’s-Sadûk, bty), 1: 144-146.

⁴⁹ Askerî, *et-Tefsîru’l-mensûb ile’l-İmâm Hasan el-Askerî*, bty, 1: 145. iki numaralı dipnot.

⁵⁰ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2005, 2: 44-45.

⁵¹ Muhammed Hâdî Ma’rife, *et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fi sevbihi’l-keşîb* (Meşhed: el-Câmi’etu’r-Ravdiyye li’l-‘Ulûmi’l-İslâmî, 2011), 2: 544.

olarak kabul edilmemektedir. Zira onlara göre âhâd bir rivayetin kabul edilebilmesi için, sahih olan aklî veya nakli delillere dayanması gerekmektedir.⁵²

Bilindiği üzere tâbiîn dönemi, İsrâîliyât'ın yoğun bir şekilde İslâm kültürüne geçtiği bir dönemdir. Mücâhid, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Katâde, Sa'îd b. Cübeyr gibi tâbiîn âlimleri bu dönemin önemli müfessirleri arasında sayılmaktadır. İlk dönem Şîî müfessirler, tâbiîn âlimlerinden oldukça az nakilde bulunmuşlardır. Örneğin İbn Abbas'ın öğrencisi ve tefsir ilmindeki ilmiyle ün salmış olan İkrime'den çok az nakilde bulunmuşlardır. Ayyâşî'nin tefsirinde ondan sadece üç rivayet zikredildiği görülmektedir.⁵³ Bu rivayetlerin ikisi İbn Abbâs'a (ö. 68/687) dayandırılırken, sadece biri İkrime'nin sözü olarak verilmiştir. Kummî'nin tefsirinde ise ondan bir tek rivayet bile nakledilmemiştir. Furât b. İbrâhim'in tefsirinde ise kendisinden sadece dört rivayet aktarılmıştır.⁵⁴ Söz konusu rivayetler incelendiğinde bu rivayetlerin de Şîa inancını destekleyen rivayetler olduğu görülecektir. Rivayet tefsirlerine bakıldığında ilk dönem Şîî müfessirlerin "siyasî olaylarda Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in karşısında saf tutan sahâbenin" görüşlerine çok mesafeli durdukları tâbiînden nakilde bulunmamaları ise onların bu âlimleri pek önemsemedikleri izlenimini vermektedir. Ancak bu tefsirlerde Şîa nezdinde önemli bir yere sahip olan ve siyasî olaylarda Hz. Ali tarafında yer alan Abdullah b. Abbâs, Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/652), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) ve Mikdâd b. Amr (ö. 33/653)⁵⁵ gibi sahâbilerden de pek rivayet nakledilmemiştir. Bunlar arasından en çok nakilde buldukları kişi İbn Abbas olmasına rağmen, Ayyâşî sadece on sekiz yerde, Kummî ise yirmi dört yerde ondan nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Kummî bir yerde, Ayyâşî iki yerde ve Furât b. İbrâhim altı yerde Ebû Zer el-Gifârî'den rivayet aktarmışlardır.⁵⁶

İlk dönem rivayet tefsirlerinde Şîî müfessirlerin sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettiği rivayetlerden çok imamlara isnad edilen rivayetler naklettiği görülmektedir. Örneğin Kummî tefsirinde bulunan rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a (ö. 117/733) nispet edilmektedir.⁵⁷ Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin büyük bir kısmı, Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetlerden oluşmaktadır.

İlk dönem dirayet tefsirlerinde ise durum farklıdır. Örneğin Tûsî rivayet konusunda tâbiînin ve onların ardından gelen müfessirlerin de taklid edilmemesi gerektiğini, hatta tâbiînden sonra gelen müfessirlerin taklid edilmesinin caiz olmadığını söylediği halde⁵⁸ kendisi eserinde birçok tâbiînden nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Tabersî (ö. 548/1154) de kendisine ulaşmış birçok tâbiînin görüşünü nakletmiştir. Bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın, bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamaları dikkat çekmektedir.

⁵² Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb*, 2: 545.

⁵³ Ayyâşî, *et-Tefsîrû'l-Ayyâşî*, 1991, 1: 318; 2: 378.

⁵⁴ Furât b. İbrâhim Kûfî, *et-Tefsîr* (byy: Tarihi'l-Arabî, bty), 1: 49-50; 2: 561.

⁵⁵ Âmilî, *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr*, 119; Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn* (Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'î'l- 'Alemî, li Ehlilbeyt, 2005), 1: 113-114; Hasan b. Ali Askerî, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmâm Hasan el-Askerî* (Kum: Medresetu'l-İmâm el-Mehdî, 1989), 1: 268.

⁵⁶ Kûfî, *et-Tefsîr*, 1: 200,256; 2: 371,461,515,592.

⁵⁷ Ali b. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Dâru'l-Kitâp, 1984), 1: 15-16.

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, bty), 1: 6.

Şîa'nın ismet ve râviler konusunda takındıkları "katı tutuma" rağmen Şîi râviler, Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden pek çok rivayet ve görüşü kendi mezheplerine taşımışlardır. Onlar, bu bilgi ve düşünceleri Ehl-i kitap yerine kendi imamlarına dayandırmışlardır. Râvilerin Şîi olması ve bu rivayetlerin imamlara dayandırılması birçok yabancı düşünce ve bilginin kabul edilmesini sağlamış ve bu unsurların Şîa mezhebine girmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki İsrâîlî rivayetlerin sahih bir senet ile imamlara dayandırılması, bu rivayetlere ilâhi bir vasıf yüklemiş ve bu bilgilerin sahâbeden veya Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

3. Şîi Çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslam Kültürüne Girişi

Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât konusunda yazılan eserlerde, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesi; Ehl-i kitap'tan bir kısım âlimlerin Müslüman olması, Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan kıssaların veciz olması, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara başvurması, kıssacılar, siyasî ve mezhebî ihtilaflar, Arapların ümmîliği, İslâm düşmanlığı ve müfessirlerin ihmalkârlığı gibi nedenlere bağlanmıştır.⁵⁹ Şîi çevrelerce yapılan çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesi kısaca şu başlıklar altında ele alınmıştır: Halifelerin hadis yazımını engellemeleri, halifelerin kıssacılar camilerde halka vaaz vermelerine izin vermeleri, bazı sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları, Emevî ve Abbâsî devletlerinin İsrâîlî rivayetlerin yayılmasına katkı sağlamaları, Arapların kültürel eksiklikleri, İslâm düşmanlığı, Kur'ân-ı Kerim'in veciz üslubu ve ilk dönem müfessirlerin müsamahakâr tavırları.⁶⁰

Bu nedenler genellikle İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara girmesine zemin hazırlayan ve yayılmasını sağlayan faktörler olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır.⁶¹ Ancak bazı

⁵⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Buhûs fî 'ulûmî't-tefsîr*, (Kahire, Dârü'l-Hadis, 2005), 19-33; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, el-İsrâîliyât ve'l Mevdû'ât, fî kütübi't-tefsîr, (Kahire, Mektebetü's-sünne, 2006), 82-91. Remzî Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr* (Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970), 110-111; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyât* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 73-82.

⁶⁰ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrîn fî sevhî'l-keşîb*, 2/545; Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/222-224; Bidgüli, *Pijueşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an*, 119-139, 170; Fatima Hâşimî, *Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be İmam Askerî*, (Meşhed, Astâni Kudsi Rıdâvî, 1428), 87-88; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdik*, 66-69; 82-87; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 85-110; 41-48; 68-78; 112-117; Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/222-224; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 42-73; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmî'i'l-beyânî Taberî ve Mecma'u'l-beyânî Tabersî*, 17-64; İsmet Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefâsîri Menhecu's-sâdikîn*, (Yüksek Lisans Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, Hş. 1392), 7-12; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 48-117; Sabah Biydûn, "Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fî tefâsîri'l-Kur'an", (Yüksek Lisans Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2002), 63-79; Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâiyi Şî'a*, 23-38.

⁶¹ Örnek verecek olursak başlık dizimi genellikle şu şekilde zikredilmiştir.

a- İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesinin nedenleri (Bu başlık altında İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesini kolaylaştıran faktörler ele alınmıştır.)

aa- Ehl-i kitap'ın Arap yarımadasına gelmesi

ab- Arapların ilmî ve kültürel eksikleri

ac- İslâm düşmanlığı

ad- Kur'ân-ı Kerim'in veciz üslubu ve Müslümanların merakı

b- İsrâîliyât'ın yayılmasının nedenleri

ba- Hadis yazımının engellenmesi

bb- İslâm halifelerin Ehl-i kitap alimleri ile kıssacılar destek olmaları ve onlara kıymet vermeleri

bc- Kıssacılar ve etkileri

bd- Emevî devletinin İsrâîliyât'ı yayması

be- kimi Sahâbi ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları

çalışmalarda bu başlıklar çoğaltılmış veya isim değişikliğine gidilmiştir.⁶² Bazılarında ise her iki ana başlık birleştirilerek verilmiştir.⁶³ Bunlar, bazı çalışmalarda siyasî, dinî ve kültürel olarak ayırma tabi tutulmuştur.⁶⁴

3.1. İsrâîliyât'ın İslâm Kültürüne Geçmesine Zemin Hazırlayan Faktörler

Şîa'da İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda bu başlık altında Arapların ümmî bir toplum olması İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Şîa âlimleri tarafından yazılan eser, tez ve makalelerde de bu kanaatin var olduğu görülmektedir.⁶⁵ Bu çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girme nedenlerinden biri olarak Yahudiler başta olmak üzere Ehl-i kitab'ın İslâm'a olan düşmanlığı da zikredilmektedir.⁶⁶ İsrâîliyât hakkında yapılan çalışmalarda İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırlayan faktörler arasında Kur'an-ı Kerîm'in veciz olması ve dolayısıyla kıssaların sadece belirli bir bölümüne temas etmesi ve Müslümanların kıssaların anlatılmayan detaylarını merak etmeleri nedeniyle Ehl-i kitap âlimlerine başvurmaları gibi nedenler sayılmıştır.⁶⁷ Şîa'nın bu konuda Ehl-i sünnet gibi düşündüğünü söylemek mümkündür. Zira daha önce belirttiğimiz üzere Ehl-i sünnet âlimlerince de bu konular İsrâîliyât'ın yayılmasında etkili olan faktörler arasında sayılmıştır.

4. İsrâîliyât'ın Yayılmasının Nedenleri

İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda Ehl-i sünnet ile Şîa'yı birbirinden ayıran temel özellikler bu başlık altında verilmeye çalışılacaktır. Zira Şîî araştırmacıların konuya bakışı ile Ehl-i sünnet âlimlerinin konuya bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Bu çalışmalarda öne çıkan görüşe göre Hz. Peygamber döneminde onun şiddetli ikazları sayesinde sahâbenin Ehl-i kitap âlimlerinden İsrâîlî rivayetler nakletmesi söz konusu değildi. Hz. Peygamber döneminde hiçbir sahâbi Ehl-i kitap âlimlerine başvurma ihtiyacı hissetmiyordu. Şîî âlimler, genellikle Hz. Ali dışındaki halifelerin ve Emevî sultanlarının uygulamalarından dolayı İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne,⁶⁸ hatta Ehl-i beyt rivayetlerine girmesine neden olduğunu savunmuşlardır. Zira onlara göre Ehl-i beyt mektebi Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İsrâîlî rivayetleri aktarmaya ihtiyaç

bf- Bazı muhaddis ve müfessirlerin rivayetleri aktarmadaki kusurları

⁶² Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 29-68; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısıasi enbiyâ*, 42-49.

⁶³ Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 13-20.

⁶⁴ Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 48-117.

⁶⁵ Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 24-29; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısıasi enbiyâ*, 43; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 15-16; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 48-80; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn*, 10.

⁶⁶ Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 36; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 19; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn*, 10; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'u'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)*, 28-30; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târih", 48.

⁶⁷ Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısıasi enbiyâ*, 38-45; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 29-30; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 93-100; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 19.

⁶⁸ Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısıasi enbiyâ*, 41-44; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 41-44, 51-55; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefsîr*, 50-69;

duymamıştır. Ancak halifelerin hadislerin nakledilmesini yasaklamaları sebebiyle Şîi râviler İsrâiliyât'a başvurmuşlardır.⁶⁹

4.1. Halifelerin Kıssacılara Müsamahakâr Davranmaları

İsrâiliyât üzerine yapılan Şîi çalışmalarda, İsrâiliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenleri arasında halifelerin ve sultanların kıssacılara imkân vererek İsrâiliyât'ı yaymalarına vesile olmaları gösterilmektedir.⁷⁰ Muhammed Hadi Ma'rife bu konuda şöyle der: "Hz. Peygamber'in vefatından sonraki on yıl, efsanevi hikâyelerin ve İsrâiliyât'ın revaçta olduğu yıllardır."⁷¹

Şîi çalışmalarda genellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde İsrâiliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin söz konusu olmadığı, Hz. Ömer'in de Ehl-i kitap'tan nakledilen bilgilerin yazılmasına karşı olduğu söylenmiştir. Ancak onun kıssacıları desteklemesi İsrâiliyât'ın yayılmasının en önemli nedenleri arasında sayılmıştır.⁷² Hz. Ömer'in Ehl-i kitap âlimlerine destek verdiği, onları övdüğü ve birçok konuda onlara danıştığı⁷³ ve onları kendi hedefleri doğrultusunda kullandığı iddia edilmiştir.⁷⁴ Öyle ki Muhammed Ma'rife, Hz. Ömer döneminin İsrâilî rivayetlerin İslâm kültürüne geçmesinin ilk basamağı olduğunu savunmuştur.⁷⁵

Şîi âlimler, Hz. Ömer'in Temîm ed-Dârî ve Kâ'bu'l-Ahbâr ile münasebetlerine dayanarak Hz. Ömer'in İsrâiliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığını savunmuşlardır.⁷⁶ Kıssa anlatımının Hz. Ömer döneminde başlamasını buna delil olarak zikretmişlerdir.⁷⁷ Zira onlara göre kıssacılık faaliyeti, Hz. Ömer döneminde başlamış ve daha sonra bir meslek haline gelmiştir. Şîi müellifler, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) da kendi döneminde kıssacıları koruyup kolladığını, onlara mevki ve makam vererek onure ettiğini söylemişlerdir. Hatta Hz. Osman'ın Ebû Zer el-Gıfârî'yi sırf Kâ'bu'l-Ahbâr'a karşı

⁶⁹ Sedîke Rençber, "İsrâiliyât ez didegâhe 'Allame Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz", *Mecellei Peyam*, Sayı 112, (2012), 110.

⁷⁰ Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 40-42; Necefî, *Berresiyi İsrâiliyât der kısısi enbiyâ*, 41-42; Felâhî, *Berresiyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâilî surehi A'râf der tefsîri Câmî'u'l-beyânî Taberî*, 20; Peyruzfer, *İsrâiliyât der tefsîr*, 58-61; Nâsirî, *İsrâiliyât der tefsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmî'i'l-beyânî Taberî ve Mecma'u'l-beyânî Tabersî)*, 49-50; Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâiliyât ber tefsîri rivâyî Şî'a*, 30-31; İsmet Fermehînî Ferâhânî, "Vucûde İsrâiliyât der berhî tefsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şevved", *Ruşdi Âmuzeşi Kur'an*, sayı. 24, (2009,..) 30; Ca'ferî, "İsrâiliyât der kitabhâyi tefsîr ve târih", 47; Âmine Giffârî, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâiliyât)", *Nâmehi Câmî'e*, sayı.63, (2009,..) 60; Hamîd Muhammed Kâsımî, "İsrâiliyât ve zemînehayî nufûzi ân be ferhengi İslâmî", *Beyyinât*, sayı 24,(2018,..) 98.

⁷¹ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî'l-keşib*, 2/629.

⁷² Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/57-58; Necefî, *Berresiyi İsrâiliyât der kısısi enbiyâ*, 45; Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 55-56; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayî vurûdi İsrâiliyât der menâbi'i İslâmî*, 65; Felâhî, *Berresiyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâilî surehi A'râf der tefsîri Câmî'u'l-beyânî Taberî*, 20; Ferâhânî, "Vucûde İsrâiliyât der berhî tefsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şevved", 30; Ca'ferî, "İsrâiliyât der kitabhâyi tefsîr ve târih", 47; Giffârî, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (Cehreî Pedide âverendehi İsrâiliyât)" 60; Kâsımî, "İsrâiliyât ve zemînehayî nufûzi ân be ferhengi İslâmî", 98.

⁷³ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/57-58; Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 55-56.

⁷⁴ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî'l-keşib*, 2/635.

⁷⁵ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî'l-keşib*, 2/628-631; Ma'rife, "İsrâiliyât", 3/227-228.

⁷⁶ Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 39; 55-56.

⁷⁷ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî'l-keşib*, 2/611; 629-635; Rivayetler için Bkz. Süyûtî, *Cami'u'l-ehâdis*, (Beyrût, Dârü'l-fikr, 1994), 3/49-50.

çıktığından dolayı Medine'den kovduğunu bildiren bir rivayet aktarmışlardır.⁷⁸ Bu rivayeti de yine Şîa'ya meyilli olan Mes'ûdî'den almışlardır.⁷⁹

Emevî ve Abbâsî hükümdarlarının kıssacılara müsamahakâr davranmaları ve kendi dönemlerinde İsrâîlî rivayetleri yaymalarına katkı sağlamaları da Şîî çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesinin bir nedeni olarak görülmüştür.⁸⁰ Bazıları ise râşid halifelerin ve sultanların, saltanatlarını pekiştirmek ve hak yol üzerinde olduklarını göstermek amacıyla kıssacıları kullandıklarını iddia etmişlerdir.⁸¹ Bunlara göre: kıssacılar halifelerin isimlerinin veya onlar ile ilgili bilgilerin Tevrat'ta bulunduğunu söyleyerek onların hak yol üzerinde olduğunu bildirmektedirler. İnsanlar da bu kıssacıları dinlediklerinde, onlardan etkilenmekte ve kıssacıların övdüğü saltanatın doğru olduğu kanaatine varmaktaydılar. Halifeler ve Emevî sultanları kıssacılar sayesinde insanları Ehl-i beyt'ten uzaklaştırmayı başarmış ve onların sahih hadisleri Ehl-i beyt'ten öğrenmelerine mâni olmuşlardır. Bu nedenle Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimselerden bile nakilde bulunan bazı muhakkik muhaddis ve müfessirler, Ehl-i beyt'ten hadis nakletmekten çekinmişlerdir. Öyle ki Ca'fer es-Sâdık'a yakın bir dönemde yaşamış olan Buhârî ondan bir rivayet bile nakletmemiştir.⁸²

4.2. Halifelerin Hadis Yazımını Engellemeleri

Şîa'da İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkan ve üzerinde en çok durulan konuların başında, halifelerin hadis yazımını engellemesi iddiası gelmektedir.⁸³ Şîî âlimlere göre, İslâm halifeleri, daha Hz. Peygamber hayatta iken hadis yazımına engel olmaya çalışmışlardır. Bu engelleme Hz. Peygamber'in vefatından da artarak devam etmiştir. Halifeler bununla kalmamış, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra kendileri hakkında hadis uydurma girişiminde bulunmuş ve bu rivayetleri Hz. Peygamber'e isnad etmişlerdir. Halifelerin tutumu, hadis uydurmacılığının başlamasının ve İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin de en önemli nedeni olmuştur.⁸⁴ Şîî çalışmalarda halifelerin hadis yazımına engel oldukları ısrarla vurgulanmış ve buna delil olarak da Ehl-i sünnet kaynaklarında da geçen bazı rivayetler gösterilmiştir.⁸⁵ Onlara

⁷⁸ Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 41; 56.

⁷⁹ Mes'ûdî, *Murûcû'z-zehab*, 1/303-305.

⁸⁰ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/57-61; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 69-78; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ*, 48; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîli surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 21; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)*, 31-34; Kâsimî, "İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî", 99-101.

⁸¹ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sebîhi'l-keşîb*, 2/635; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîli surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 21.

⁸² Nâsirî, *İsrâîliyât der tefsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)*, 64-65; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 259.

⁸³ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/47-61; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîli surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 19; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ*, 45-46; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 39; 43-44; 102; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefsîr*, 50-57; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)*, 51-56; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecû's-sâdikîn*, 12; Biydûn, *Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fî tefsîri'l-Kur'an*, 74-76; Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefsîri rivâyâti Şî'a*, 27-28; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabihâyi tefsîr ve târih", Sayı 14), 47-48; Giffârî, "Âşînâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât)", 60.

⁸⁴ Çehrî, *Berresîyi tesîri İsrâîliyât ber tefsîri rivâyâti Şî'a*, 128.

⁸⁵ Halifelerin hadis yazımına engel olmaları ile ilgili başvurdukları rivayetlerin başında Buhârî'de de geçen rivayet bulunmaktadır. Rivayete göre: "Hz. Peygamber: 'Bana bir kitap (kağıt kalem) getirin size dalalete düşmeyeceğiniz bir şey yazayım' dedi. Hz. Ömer: 'O hastalığının etkisinde: 'Bizde Allah'ın kitabı var o bize yeter' dedi. Bunun üzerine oradakiler tartışmaya başladılar. Sesler çoğalınca Hz.

göre, Hz. Ebû Bekir dönemiyle birlikte hadis yazımına getirilen engel, daha sonraları bir hükümet politikası haline getirilmiş ve bu durum Hz. Osman ve Muâviye ile devam etmiştir. Hadis yazımına getirilen engel, zamanla insanların İsrâiliyât'a yönelmelerine neden olmuştur.⁸⁶

Konuyla ilgili rivayetler kapsamlı bir şekilde incelendiğinde hadis yazımını teşvik eden rivayetlerin yanında hadis yazımını yasaklayan rivayetlerin varlığı da görülmektedir. Ancak bu konudaki rivayetler, halifelerin ve sahâbenin hadis yazımına getirdikleri engellerin siyasî bir amaca yönelik olmadığını, hadis konusundaki titizliklerinden ve Hz. Peygamber'e yalan hadis isnad edilmesine karşı takındıkları hassasiyetten neşet ettiğini göstermektedir.⁸⁷ Şîî âlimler, Hz. Ebû Bekir döneminde vuku bulan şu olayı onun hadis yazımına mâni olduğuna delil olarak göstermişlerdir: "Siz Hz. Peygamber'den nakilde bulunduğunuz hadisler hakkında ihtilafa düşüyorsunuz. Sizden sonra gelecek olanlar sizden daha çok ihtilafa düşecektir. Hz. Peygamber'den nakilde bulunmayın. Kim bu konuda size bir şey sorarsa, aramızda Kur'ân-ı Kerîm yeterlidir deyin! Kur'ân-ı Kerîm'in helal saydıklarını helal, haram saydıklarını da haram olarak bilin."⁸⁸ Onların ileri sürdükleri bir diğer delil de yine Hz. Aişe'den gelen şu rivayettir: "Babam Hz. Peygamber'den 500 civarında hadis nakletmişti. Babamın gece yatağında dönüp durduğunu görünce endişelendim ve ona 'Senin bir rahatsızlığın mı var? Ya da sen bir şey mi duydun?' diye sordum. Babam sabahladığında 'Kızım yanındaki hadisleri getir.' dedi. Ben onları ona getirdim. Ardından ateş istedi ve onları yaktı. Ben ona 'Niye onları yaktın?' diye sorduğumda bana 'Bir kişiden aktardığım hadis, onun bana naklettiği gibi olmayabilir. Ben öldükten sonra da böyle bir hadisin bende kalmasından korkuyorum' dedi."⁸⁹

Bazı Şîî çalışmalarda Zehebî'den (ö. 748/1348) nakledilen bu iki rivayetten hareketle Hz. Ebû Bekir'in hadislerin yazılmasını engellediği sonucuna varılmıştır.⁹⁰ Halbuki

Peygamber: 'Yanımdan kalkın! Benim yanımda tartışılmaz' dedi. İbn Abbas Hz. Peygamber ile hadis yazdırması arasına giren tartışma büyük bir musibettir.' dedi." (Bkz. Askalânî, Ebû'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısırî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu'l-İlm, 114, (Riyad, Darü's-Selâm, 2000. (1/ 275); İbn Hâcer Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın çok hadis aktardığını bildiren hadisi şerh ederken şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Abdullah b. Amr b. el-Âs, Resulüllah'tan işittiği tüm hadisleri yazdığını ancak bazı Sahâbilerin ona: "Sen, Resulüllah'tan işittiğin her şeyi yazıyorsun. Hâlbuki, Resulüllah bir insan olması hasebiyle bazen kırgınlık, bazen de neşeli hâllerde iken konuşur." diye uyarıda bulduklarını kendisinin de bu durumu Hz. Peygambere bildirdiğini ve Hz. Peygamber'in ağzına işaret ederek: 'Yazmaya devam et! Çünkü, nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz." dedi. (Bkz Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu Câmiu's-sahîh*, 1/274).

⁸⁶ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/50-58; Necefi, *Berresiyi İsrâiliyât der kısı enbiyâ*, 45-46; Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 39; 43-44; 102; Şîa'da hadis yazımına getirilen engeller ve nedenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için (Bkz. Seyyid Ali eş-Şehristânî, *Men'u tedvini'l-hadîs*, (Kum, Müessesetu'r-Râfid, 1958), 21-97.

⁸⁷ Bu konuda nakledilen rivayetler ve değerlendirilmeleri için (Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, Abdulgaffâr Ali (Thk.), (Kâhire, Dârü'l-İstikâme, 2008), 17-147; Süyûtî, *Cami'u'l-ehâdîs*, 3/50-51; Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadihân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, (Beyrût, Mussesetu'r-risâle, 1985), 10/286-298; Ebû'l-Hasan Nûrûddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u-z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/190-201; Ahmet Yücel (Thk.), *Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı 16-17), 91-118.

⁸⁸ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz* (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Bty.), 1/2-3.

⁸⁹ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/5.

⁹⁰ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/50; Abdullâhî, *İsrâiliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 43; Nâsirî, *İsrâiliyât der tefâsiri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyânî Taberî ve Mecma'u'l-beyânî Tabersi)*, 54-55.

Zehebî, ilk rivayetin Mürsel olduğunu söylemiş ve başka nakiller de yaparak bu rivayetin Hz. Ebû Bekir'in hadis konusunda titizliğine delalet ettiğini söylemiştir. Ayrıca ikinci rivayetin sonunda ise açıkça bu rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.⁹¹ Bu rivayeti diğer vecihleriyle değerlendiren Alî b. Hüsâmeddîn el-Hindî (ö. 975/1568) de İbn Kesîr'e istinaden, bu rivayetin garip olduğunu ve senette bulunan Ali b. Salih'in de meçhul bir râvi olduğunu söylemiştir.⁹² Aktardıklarımız, bazı Şîî araştırmacıların iddialarını desteklemek için başvurdukları rivayetlerin zayıf olduğuna bakmadan veya kasıtlı olarak sadece kendi düşüncelerine uygun buldukları rivayetleri aktardıklarını ortaya koymaktadır.

Çoğu Şîî çalışmada hadis yazımını engelleyenlerin başında Hz. Ömer'in geldiği söylenmiştir. Hz. Ömer döneminde hadis yazımına getirilen engelin bir politika haline getirildiği belirtilmiş ve Hz. Ömer'in hadis yazımını yasakladığıyla ilgili rivayetlerden hareketle onun İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığı gibi bir sonuç çıkarılmıştır.⁹³ Bazı çalışmada Hz. Ömer'in hadislerin yazımını yasakladığı gibi hadislerin aktarımını da yasakladığı vurgulanmıştır.⁹⁴ Bu çalışmada öne çıkan rivayetlerin başında şunlar gelmektedir: "Kuraze b. Ka'b, Hz. Ömer bizi Irak'a göndermek istediğinde bize biraz eşlik ettikten sonra: 'Size niye eşlik ettim biliyor musunuz?' diye sordu. Oradakiler de 'Evet! Siz hürmeten bizimle geldiniz.' diye cevap verdiler. Hz. Ömer de onlara 'Doğrudur. Bununla beraber siz bir köye uğradığınızda ve oradakilerin arı kovanı gibi Kur'ân-ı Kerîm ile meşgul olduklarını gördüğünüzde, onları hadisler ile meşgul etmek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'den alıkoymayın. Onlara, sadece Kur'ân-ı Kerîm okuyun ve Hz. Peygamber'den az rivayet aktarın. Bu konuda sevaplarınıza ortağım dedi.'⁹⁵ Yine İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilen bir rivayete göre, Hz. Ömer, hadisleri yazmak istedi. Ancak bir aylık istihâreden sonra "Sizden önceki bazı kavimler de kitaplar yazdılar ve bu kitaplara yönelerek Allah'ın kitabını bıraktılar." dedi.⁹⁶

Şîî âlimlerce konu hakkında öne sürülen bir başka rivayet de⁹⁷ İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinde mürsel olarak Kâsım b. Muhammed'in Hz. Ömer dönemiyle ilgili senet zikretmeden naklettiği bir rivayettir. Rivayete göre Hz. Ömer, hadislerin çoğalması nedeniyle herkesten ellerinde bulunan hadisleri getirmesini istemiştir. Daha sonra kendisine getirilen malzemelerin yakılmasını emretmiş ve bunların Ehl-i kitab'ın ikincil kitapları gibi olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Oysaki İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçen bu rivayet, Hz. Ömer dönemini görmemiş bir kişi olan Kâsım b. Muhammed'e dayandırılmıştır ki İbn Sa'd, bu kişiyi Medine ehlinin ikinci tabakasındakilerin arasında yani sahâbenin çoğunu görmemiş olanların arasında saymıştır. Şîî âlimlerin aktardıkları bir diğer rivayet ise İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilmiştir.⁹⁹ Rivayete göre Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ö. 42/662 [?])'yi

⁹¹ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/3-5.

⁹² Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, 10/285.

⁹³ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/57; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 39; 55-56; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 45-46; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyî rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyânî Taberî*, 20.

⁹⁴ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/50-53; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 43-44.

⁹⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/7.

⁹⁶ Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-'ilm*, 50.

⁹⁷ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/50.

⁹⁸ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât*, (Beyrût, Dâru Sadr, 1968), 7/187.

⁹⁹ Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2/52.

hapsetmiş ve onlara: “Siz Hz. Peygamber’den çok nakilde bulunuyorsunuz.” demiştir.¹⁰⁰ Nakledilen¹⁰¹ bir başka rivayet ise şudur: “Hz. Ömer, ölmeden önce Hz. Peygamber’in bütün ashâbına haber yolladı ve onları topladı. Abdulah b. Huzâfe, Ebû’-d-Derdâ ve Ebû Zer el-Gıfârî’ye ‘Hz. Peygamber hakkında her yere yaydığımız bu rivayetler de neyin nesi?’ diye sordu. Onlar da ‘Sen bizi bundan alıkoymak mı istiyorsun’ dediler. Hz. Ömer ‘Hayır! Benim yanımda kalın. Allah’a yemin ederim ki hayır! Ben yaşadığım sürece benim yanımdan ayrılmayacaksınız. Biz sizden neyi alıp neyi almayacağımızı biliriz.’ dedi. Onlar, Hz. Ömer ölünceye kadar onun yanından ayrılmadılar.”¹⁰² Bu iki rivayeti değerlendiren Kandehlevî (ö. 1348/1965) her iki rivayetin de senedinde kopukluk olduğunu, zira rivayeti nakleden Muhammed b. İbrâhim’in Hz. Ömer döneminin bitimine üç yıl kala yani hicrî 20. yılda dünyaya geldiğini söylemiştir.¹⁰³ Aynı şekilde el-Heysemî (ö. 807/1405)’de Hz. Ömer’in bazı sahâbileri hapsettiğiyle ilgili rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.¹⁰⁴ Delil olarak kullandıkları başka bir rivayet Ebû Seleme’ye dayandırılan şu rivayettir: “Ebû Hüreyre’ye Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarır mıydınız?” diye sordum. O da: ‘Şayet Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarsaydım beni kırbacıyla döverdi’ dedi.”¹⁰⁵

Sünnî âlimlerin bu rivayetlere yaklaşımı oldukça farklıdır. Zira *Tezkiretu’l-huffâz* adlı eserinde bu konuyla alakalı rivayetleri nakleden Zehebî, bunların Hz. Ömer’in hadis konusundaki titizliğini ortaya koyduğunu ve onun Kur’ân-ı Kerîm’in ezberlenmesine yönelik çabasını gösterdiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Aynı şekilde Alî b. Hüsâmeddîn el-Hindî, Ebû Seleme’nin naklettiği rivayeti¹⁰⁷ Kur’ân-ı Kerîm’in faziletleri babında zikrederek Hz. Ömer’in Kur’ân-ı Kerîm karşısındaki titizliğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁸ Rivayetler, tümüyle incelendiğinde Hz. Ömer’in hadis yazımı ve aktarımıyla ilgili endişesinin yanlış hadis rivayeti konusunda olduğu görülecektir.¹⁰⁹ Şii araştırmacıların Hz. Ömer’in bu çabasını manipüle edip kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmaları ve bu rivayetlere dayanarak onu hadis yazımını engellemiş biri olarak göstermeleri ilmî ahlaka da uymamaktadır. Onların mezhebî kaygılar nedeniyle bu rivayetlerden sadece kendi görüşlerine yarayabileceklerle yetindikleri ve olayı başka bir mecraya çekmeye çalıştıkları görülmektedir.

Şii âlimler Hz. Ömer döneminde olduğu gibi Hz. Osman döneminde de hadis yazımına engeller konulduğunu ve bu engellemelerin İsrâîlî rivayetlerin çoğalmasını tetiklediğini söylemektedirler.¹¹⁰ Buna delil olarak aktardıkları rivayete göre Hz. Osman minbere çıkmış ve şöyle demiştir: “Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde işitilmemiş bir hadisi rivayet etmek kimseye helal değildir. Zira beni hadis rivâyetinden alıkoymak tek şey benim sahâbe arasında ondan en çok anlayan kişi olmamdır. Ancak ben Hz. Peygamber’in: ‘Kim söylemediğim bir şeyi bana isnad ederse cehennemdeki yerini

¹⁰⁰ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/7.

¹⁰¹ Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2/52.

¹⁰² Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl*, 10/292-293.

¹⁰³ Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, *Hayatu’s-sahâbe*, (Beyrût, Müessesetu’r-Risâle, 1999), 4/321.

¹⁰⁴ Heysemî, *Mecma’u-z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*, 1/200.

¹⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/7.

¹⁰⁶ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/6-8.

¹⁰⁷ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/7.

¹⁰⁸ Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl*, 2/284.

¹⁰⁹ Rivayetler için Bkz. Süyûtî, *Cami’u’l-ehâdis*, 3/50-51; Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl*, 10/286-298.

¹¹⁰ Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu’ ez âğâz tâ ‘asri İmâm Ca’fer es-Sâdık*, 44; Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2/53,57.; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 45-46.

hazırlasın.’ dediğini duydum.”¹¹¹ Rivayetin son cümlesinde, Hz. Osman’ın da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’de görülen kaygıdan dolayı hadis yazımına karşı çıktığını açık bir şekilde ortaya koymasına rağmen Şîî eserlerde bu rivayetin Hz. Osman’ın aleyhinde kullanılması doğru değildir.

Şîî çalışmalarda Muâviye ve Emevî iktidarının da hadis yazımını engellediği ve bunun İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesinde etkili olduğu savunulmuştur.¹¹² Öyle ki Muâviye’nin de kendi döneminde kendinden önceki halifeler gibi hadis yazımını engellediği,¹¹³ onun hadis yazımını engellemesinin altında ise siyasî nedenlerin bulunduğu, zira o bir taraftan hadis yazımını ve aktarımını engellerken diğer taraftan Hz. Ali ve Hz. Osman aleyhinde hadis uyduranlara hediyeler vererek onları buna teşvik ettiği iddia edilmiştir.¹¹⁴ Bu konuda nakledilen rivayetlerin başında Recâ b. Ebû Seleme’den nakledilen rivayet gelmektedir. Rivayete göre Muâviye şöyle demiştir: “Ömer dönemindeki hadislere sarılın. Zira O, insanları Hz. Peygamber’den hadis nakletme konusunda korkutmuştu.”¹¹⁵ Hâlbuki Zehebî’nin de naklettiği bu rivayet¹¹⁶ açık bir şekilde Hz. Muâviye’nin de selefleri gibi hadis yazımındaki titizliğini göstermekten öteye geçmemekte ve onun bu konuda seleflerine uyduğunu göstermektedir.

4.3. Selef Âlimlerinin Ehl-i kitap’tan Gelen Rivayetlere Aracı Olmaları

Şîî âlimler, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap’tan Müslüman olanlardan aldıkları rivayetleri Müslümanlara aktarmalarını İsrâîliyât’ın yayılmasının diğer önemli bir nedeni olarak göstermişlerdir.¹¹⁷ Hatta bazı araştırmalara göre, kimi sahâbilerin sırf şöret uğruna ve insanların ilgilerini üzerlerine çekmek için İsrâîlî rivayetleri naklettiği iddia edilmiştir.¹¹⁸ Mesela Ma’rife, Ebû Hüreyre’nin Kâ’bu’l-Ahbâr’dan aldığı rivayetleri Hz. Peygamber’den almış gibi gösterdiğini iddia etmiştir.¹¹⁹ Ma’rife ayrıca “ashabdan Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hüreyre gibi ilimde geçmiş olmaya ve ilimde yetersiz olan sahâbilerin Ehl-i kitap’tan Müslüman olanlara başvurduklarını söylemiştir.¹²⁰

Şîî âlimlerce İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda, sahâbe ve tâbiîn arasında İsrâîliyât’ın yayılmasında etkili olanlar arasında¹²¹ Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Kâ’bu’l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Ebû Hüreyre,¹²²

¹¹¹ İbn ‘Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medineti Dımaşk*, ‘Amr b. Ğurâme el-’Umerî (Thk.), (Beyrût, Dârü’l-Fıkr, 1995), 39/180.

¹¹² Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2/55-62; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 56.

¹¹³ Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2/55.

¹¹⁴ Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 56-58.

¹¹⁵ Zehebî *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/7.

¹¹⁶ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/7.

¹¹⁷ Murtazâ Askerî, *Me’âlimu’l-medreseteyn*, 2/59; Ca’ferî, “İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh”, 60.

¹¹⁸ Ca’ferî, “İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh”, Sayı 14), 49.

¹¹⁹ Ma’rife, *et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fî sevbihî’l-keşîb*, 2/622.

¹²⁰ Ma’rife, *et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fî sevbihî’l-keşîb*, 2/633.

¹²¹ Not: Yukarıda isimleri geçen sahabe ve tabiun isimleri Şîa’ya göre İsrâîlî rivayetlerin aktarılmasındaki etkilerine göre zikredilmiştir.

¹²² Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu’ ez âğâz tâ ‘asri İmâm Ca’fer es-Sâdık*, 45-50; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A’râf der tefsîri Câmi’u’l-beyâni Taberî*, 24-27; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur’an (bâ tekîd ber Câmi’i’l-beyâni Taberî ve Mecma’u’l-beyâni Taberî)*, 76-97.

Abdumelik b. Cüreyc, (ö. 150/767), Abdullah b. Amr b. el-Âs,¹²³ Muhammed b. Kâ'b b. Süleym el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Mukâtil b. Süleyman, Muhammed b. İshâk, (ö. 151/768)¹²⁴ Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) ve Mücâhid gibi isimler sayılmıştır.¹²⁵ Bu çalışmalarda, İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında etkili olan veya en çok İsrâîlî rivayet aktarmakla meşhur olmuş sahâbe ve tâbiîn arasında İbn Abbas'a yer verilmez. Zira onlara göre İbn Abbas ile ilgili nakledilen rivayetler Ehl-i beyt'i yıpratmak amacıyla uydurulmuş¹²⁶ ve Hz. Ömer döneminden başlayarak İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Ebû Hüreyre gibi sahâbiler etkili olmuştur.¹²⁷ Bu çalışmalara göre Ehl-i sünnet âlimleri İsrâîlî rivayetleri Hz. Peygamber'den aktarılmış gibi göstererek İsrâîliyât'ın yayılmasına neden olmuşlardır. Ayrıca Ehl-i sünnette rivayetlerin eleştirilmesi râvileri eleştirmekle eşdeğer görülmesi, sahâbeden gelen rivayetlerin tenkid edilmeden aktarılmasına ve İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesine yol açmıştır.¹²⁸

5. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in İsrâîliyât'a Karşı Tutumları

Şîa'ya göre, Hz. Peygamber ve imamlar, İsrâîliyât'ı yayanlara şiddetle karşı çıkmış ve bu rivayetleri eleştirmişlerdir. İmamlara tabi olan sahâbe ve tâbiîn de İsrâîliyât'a karşı menfi bir tutum içinde olmuşlardır. Örneğin Hz. Ali'nin öğrencileri İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Zer el-Gıfârî,¹²⁹ Huzeyfe el-Yemânî, Sâlim b. Ebî Hafsa ve Hüseyin b. Hasan Aşkâr gibi sahâbe ve tâbiîn âlimleri İsrâîliyât'a karşı sert bir tavır takınmışlardır.¹³⁰ Şîi çalışmalarda, Hz. Peygamber'in bu konuda sergilediği tutuma örnek olarak Sünnî kaynaklarda da geçen¹³¹ ve Hz. Ömer'in Ehl-i kitap âlimlerinden temin ettiği kitabı Hz. Peygamber'e okuması üzerine Hz. Peygamber'in ona şiddetli tepki gösterdiğini belirten rivayet gelmektedir.¹³² Aynı şekilde Hz. Ali'nin bu konudaki tavrını yine Sünnî kaynaklarda da geçen rivayetler ile ortaya koymuşlardır.¹³³

¹²³ Bîdgülî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an*, 151-187; Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fi sevbihî'l-keşib*, 2/608-627; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 13-61.

¹²⁴ Mansûr Zâde, *Berresiyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn*, 13-21.

¹²⁵ Bîdgülî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an*, 151-187; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdik*, 52-97; Necefî, *Berresiyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 52-54; Felâhî, *Berresiyi senedi ve muhtevâyî rivâyâtî İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyânî Taberî*, 24-40.

¹²⁶ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fi sevbihî'l-keşib*, 2/608; 1/219-233; Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/227-228.; Celâliyân, *Târîhe Tefsîre Kur'an*, 123-125; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 26-32.

¹²⁷ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fi sevbihî'l-keşib*, 2/633-636.

¹²⁸ Necefî, *Berresiyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 52-49; Felâhî, *Berresiyi senedi ve muhtevâyî rivâyâtî İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyânî Taberî*, 24.

¹²⁹ Bîdgülî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an*, 236-243; Necefî, *Berresiyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ*, 55-60.

¹³⁰ Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdik*, 74-82; 97-115.

¹³¹ Rivayetin farklı varyantları bulunmaktadır. Müsned'de geçen rivayet şöyledir: "Hz. Ömer Ehl-i kitap alimlerinden elde ettiği bir kitap ile Hz. Peygamber'in yanına geldi ve Hz. Peygamber'e kitabı okumaya başladı. Hz. Peygamber buna sinirlendi ve: "Bunlara dalıp hayran mı kaldınız? Ey Hattabın oğlu! Nefisimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki ben size beyaz ve pak bir vahiy ile geldim. Onlara (Ehl-i kitab'a) bir şey sormayın! Zira ya size doğru bir şey söylerde yalanlarsınız ya da yalan bir şey söyler de inanırsınız. Yine nefisimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki Hz. Mûsâ hayatta olsaydı bana tabi olmaktan başka bir çaresi yoktu." (Bkz. İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 6/279; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Beyrût, Muessesetu'r-Reyyân, 2014), 2/1180.

¹³² Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 86.

¹³³ Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr*, 87.

Rivayetlere göre Hz. Ali, İsrâîliyât'ı yaymakla meşhur kıssacılardan rahatsız olmuş ve camiye girmelerine mâni olmuştur. Aynı şekilde Hz. Davûd ile ilgili uydurma bir hikâyeyi anlatan kişilere kazf cezasını uygulayacağını ve bu cezanın da peygamberlere iftira cezası olarak 160 değnek olacağını söylemiştir.¹³⁴ Bu çalışmalarda, Ehl-i beyt âlimleri ve imamlarının İsrâîlî rivayetlere karşı olmalarının Şîa'da İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı, Şîî râvilerin de Ehl-i beyt imamlarının irşad ve yönlendirmesiyle bu tür rivayetlerden uzak kalabildikleri belirtilmiştir.¹³⁵ Ancak kıssacılar ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt dışındaki birçok sahâbi, tâbiîn ve İslâm âliminin de bu konuda çok duyarlı oldukları görülecektir.¹³⁶

İsrâîlî rivayetlerin Şîî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şîîler tarafından makbul sayılmaması da gösterilebilir. Nitekim bazılarınca Kâ'bu'l-Ahbâr'ın iman etmemiş olduğuna inanılmakta,¹³⁷ Müslüman olmuş Ehl-i kitap alimleri zındıklık¹³⁸ ve İslam düşmanlığı¹³⁹ ile suçlanmaktadır. Oysaki Şîî müfessirlerin de kimi yerlerde Ehl-i kitap âlimlerinden nakillerde buldukları görülmektedir. Örneğin Tûsî, Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî, birçok yerde Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmaktadır.¹⁴⁰

6. İsrâîliyât'ın Tasnifi

Ehl-i sünnet âlimlerinin İbn Teymiyye'yle birlikte İsrâîliyât'ı kısımlara ayırmaya başladıkları görülmektedir. İbn Teymiyye el-*Mukaddime fî usûli't-tefsîr* adlı eserinde İsrâîliyât başlığında şöyle demektedir: “İsrâîliyât üç kısma ayrılmaktadır:

- a- Elimizdeki bilgilere dayanarak doğru olduğunu bildiklerimiz,
- b- Elimizdeki bilgilere dayanarak yalan olduğunu bildiklerimiz,

c- Ne birinci ne de ikinci kabilden olanlar, yani meskûtu anh olarak kabul ettiklerimiz ki ‘İsrâiloğulları’ndan rivayet edin bunda sakınca yoktur’ hadisi mucibince bunları ne doğrular ne de yalanlarız. Bu rivayetleri aktarmak caizdir. Bunlar, dine bir faydası olmayan rivayetlerdir. İsrâîliyât konusunda Ehl-i kitap'tan gelen rivayetler muhtelif olduğundan, müfessirlerin anlatımı da muhtelif olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Ashab-ı kehf ile ilgili ayette¹⁴¹ ihtilaf konusu olan şeylerde Mushaftaki bilgiler ile yetinilmesi gerektiği, faydasız ayrıntılardan kaçınılması ve böyle şeylerde Ehl-i kitap ile

¹³⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrût, Dârü'l-Fikr, 2005), 9/5643.

¹³⁵ Seyyid Ca'fer Sadîkî-Mecîd Me'ârif, “Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyati Mehdevî”, 26.

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-kussâs ve'l-muzekkîrîn*, (Beyrût, el-Mektebetu'l-İslâmî, 1983), 82-97; 343-359.

¹³⁷ Ca'ferî, “İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh”, 53.

¹³⁸ Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefsîr*, 224.

¹³⁹ Muhammed Hâdî, Ma'rîfe, et-Tefsîr ve'l-mufessîrîn fi sevbihi el-keşîb, 2/595,628; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyati İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, 19.

¹⁴⁰ Tûsî, Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten birçok yerde nakilde bulunmuştur. (Vehb b. Münebbih için Bkz. Ebü Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân*, (Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Bty), 2/288, 290, 292, 294, 300, 320; 3/382; 4/381; 5/105; 6/ 32; 7/114, 117, 183), 8/87, 91, 95, 552; (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Tûsî, *Tibyân*), 1/368; 2/21; 4/75, 500; 5/30, 430; 7/437; 8/430, 518, 575.); (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Râzî, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân*, (Meşhed, Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987), 1/101, 156, 198, 199, 249; 2/234; 3/29; 4/349; 5/14, 387; 7/210, 223, 241,; 8/271, 277, 331, 351, 376, 393, 433...).

¹⁴¹ “...De ki: Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kefh hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme” Kefh, 18/22.

tartışmaya girilmemesi gerektiği belirtilmiştir.”¹⁴² Bu nedenle ayetler, anlaşılmasına fayda vermeyen İsrâîlî rivayetler ve kesin olmayan bilgilerle tefsir edilmemelidir.

Müteahhirûn döneminde İsrâîliyât’a karşı sert tavrıyla bilinen İbn Kesîr’in de İbn Teymiyye’nin taksimatına benzer bir taksimat yaptığı görülmektedir. Onun taksimatı ise şu şekildedir.¹⁴³

a- İslâm’da bir benzeri bulunan rivayetler (şeriatta var olanlar bize yeterli olup bunların dışındakilerine ihtiyacımız yoktur.)

b- İslâm’a aykırı olan rivayetler (bunlar reddedilir. Bunlar, ancak eleştirilmek için zikredilebilir.)

c- İslâm’da ne sahih ne de yalan olduklarına delalet eden bir delilin bulunmadığı rivayetler (ibret alınması için aktarılabilir.)

İbn Kesîr, İsrâîliyât’ı delil sunmak amacıyla değil, süs olarak veya mübhem bırakılan ve özlü bir şekilde ifade edilen yerleri tafsil etmek için kullandığını söylemiştir. İbn Kesîr, tezyinatın da Kur’an-ı Kerîm, sahih sünnet ve Hz. Peygamber’in izni dâhilinde olan konularda olması gerektiğini ve İslâm dininin, diğer bilgi kaynaklarına ihtiyaç bırakmadığını belirtmiştir.¹⁴⁴

Ehl-i sünnet âlimlerinden Bikâî’nin (ö. 885/1480) bu meseledeki tutumu biraz farklı olmuştur. O, şöyle demektedir: “Kur’an’ın ne tasdik ettiği ne de yalanladığı İsrâîlî haberleri (bu haberin kimden geldiği belli olmasa da) rivayet etmek caizdir. Diğer batıl dinlerden gelen rivayetler de Yahudilerden gelen rivayetler gibidir. Çünkü bundan maksat bu rivayetlere inanmak değil onları tanımaktır.... Kur’an-ı Kerîm’in doğruladığı rivayetlerin -durumu tespit edilmese bile- nakledilmesi caizdir. Çünkü bunlar bizim için vaaz niteliğindeki rivayetlerdir. Kur’an-ı Kerîm’in yalanladığı rivayetler ise mevzu rivayetler gibidir. Yani rivayetin durumu belirtilmeden aktarılması caiz değildir.”¹⁴⁵ Bikâî, daha sonra İsrâîlî rivayetleri nakletmenin caiz olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir.

Şîa’da İsrâîliyât konusunda eser yazmış veya kitabında İsrâîliyât’ı ele almış bazı âlimler, İsrâîliyât’ın kısımlandırılması konusunda Ehl-i sünnet âlimlerince kabul edilmiş taksimata benzer bir taksimatı kabul ederken,¹⁴⁶ bazı âlimler ise bütün taksimatlara yer vermeye çalışmıştır.¹⁴⁷ Kimi âlimler ise İsrâîliyât’ı şöyle sınıflandırmıştır:

a- Şifahi yolla Kâ’bu’l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i kitap âlimlerinden nakledilmiş olup kutsal kitaplara dayanmayan rivayetler. (Bunlar muteber değildir ve bu rivayetlerin çoğu uydurmadır.)

¹⁴² İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mukaddime fî usuli’t-tefsîr*, (Beyrût, Dâru İbn Hazm, 1997), 91.

¹⁴³ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî *el-Bidâye ve’n-nihâye*, (Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 2015.), 1/8-9.

¹⁴⁴ İb Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1/8-9.

¹⁴⁵ Ebü’l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, *el-Ekvâlu’l-kavîme fî hukmi’n-nakl mine’l-kütübi’l-kadîme*, (Kahire, Mektebetu Cezireti’l-Vurd, 2010) 179.

¹⁴⁶ Hâşimî, *Berresîyi sıhhet ve i’tibâri rivâyeti tefsîre mensûb be İmam Askerî*, 88-90; Celâliyân, *Tarihe Tefsîre Kur’an*, 117; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu’ ez âgâz tâ ‘asri İmâm Ca’fer es-Sâdık*, 66-69; 82-87; Biydûn, *Ka’bu’l-Ahbâr ve devruhu fî tefsîri’l-Kur’an*, 79-80.

¹⁴⁷ Neccefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısısî enbiyâ*, 40-41; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyî rivâyâtî İsrâîlî surehi A’raf der tefsîri Câmî’u’l-beyânî Taberî*, 13.

b- Şifahi değil de Kutsal Kitaplardan nakledilen rivayetler. Bunlar ise üç kısma ayrılmakta olup Ehl-i beyt'ten gelen rivayetlerin çoğu bu türdendir.

1- İslâm'ın aslî ve ferî hükümlerine uygun olarak nakledilen rivayetler (Bunlar kabul edilen rivayetlerdir.)

2- İslâm şeriatına muhalif olan rivayetler. (Bunlar kabul edilmez.)

3- İslâm'a göre doğru veya yanlış olduğu hakkında herhangi bir hüküm bulunmayanlar. (Bu rivayetlere ise ihtiyatla yaklaşılmalı ve bunlar hadis metotları ile tetkik edilmelidir.)¹⁴⁸

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere Şîa İsrâîliyât'ın taksimatı konusunda Ehl-i sünnet'e yakın bir taksimat yapmıştır. Ayrıca Şîa'da yakın döneme kadar İsrâîliyât konusunda müstakil bir eser yazılmamıştır. Modern dönemde ise Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da bu konuda birçok müstakil eser yazılmıştır. Ancak bu alanda yazılmış önemli eserlerin çoğu Ehl-i sünnet âlimleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzden Şîiler tarafından yazılan kitap, makale ve tezlerde İsrâîliyât alanında yazılmış önemli eserler sıralamasında Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Ebû Şehbe ve Remzi Na'na' gibi Ehl-i sünnet âlimlerinin eserleri görülmektedir.¹⁴⁹ Şîa, kendisini Ehl-i sünnet'e karşı konumlandığı için İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesinde de Ehl-i sünnet'e aykırı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Ancak yapılan taksimatın benzer veya aynı olması kaçınılmaz olmuştur.

7. İsrâîliyât'ı Nakletmenin Hükümü

İsrâîliyât'ın nakledilmesi meselesi İslam alimler tarafından irdelenmiş ve bu konu hakkında görüşler sarf edilmiştir.¹⁵⁰ Bazı Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna dair öne sürülen âyetler,¹⁵¹ Şîa tarafından farklı yorumlanmıştır. Onlar, bu konuda nakledilen bazı âyetlerin muhataplarının müşrikler, münafıklar ve şüpheye düşenler olduğunu ve bazı âyetlerin de Yahudileri muhatap aldığını dolayısıyla bu âyetlerin İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna dair delil sayılamayacağını söylemişlerdir.¹⁵² Aynı şekilde Ehl-i sünnet âlimlerinin İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna delalet ettiği yönünde naklettikleri rivayetler¹⁵³ de kimi Şîi âlimlerce farklı bir şekilde yorumlanmıştır.¹⁵⁴ Örneğin "İsrâiloğulları'ndan bahsedin bunda bir sakınca yoktur" hadisi, Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir rivayete göre İsrâiloğulları'nda ne olmuşsa Hz. Peygamber'in ümmetinde de olacak şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁵ Bu rivayet, kimi araştırmacılar tarafından "Onların kötülüklerinden

¹⁴⁸ Ma'rife, "İsrâîliyât" 3/228-229; Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sebîhi'l-keşîb*, 2/638-641.

¹⁴⁹ Ma'rife, "İsrâîliyât" 3/221.

¹⁵⁰ Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 98-105.

¹⁵¹ Ehli sünnet alimleri tarafından yapılan çalışmalarda israiliyatı nakletmenin caiz olduğuna delalet eden âyetler hadisler ve caiz olmadığına delalet eden âyetler ve hadisler ve rivayetlerin uzlaştırılması şeklinde bir taksimat bulunmaktadır. Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 87-98; Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsîr ve hadiste israiliyat*, trc. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 64-81.

¹⁵² Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sebîhi'l-keşîb*, 2/596,602-05; Bîdgülî, *Pijuhêşî der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 204-208; Müsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayî vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, 67-68.

¹⁵³ Zehebî, *Tefsîr ve hadiste israiliyat*, 67-68; Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 87-91; Aydemir, *Tefsîrde İsrâîliyât*, 52.

¹⁵⁴ Bîdgülî, *Pijuhêşî der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân*, 217-220.

¹⁵⁵ Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *Me'âni'l-Ahbâr*, (Beyrût, Dârü'l- Ma'rife, 1979), 158-159.

bahsedin. Onlar hakkında anlattığınız her şey doğrudur.” şeklinde anlaşılmıştır.¹⁵⁶ Ancak Şîi kaynaklara bakıldığında bu kaynakların İsrâîlî rivayetler ile dolu olduğu ve pratikte Şîi alimlerin İsrâîlî rivayetleri nakletme meselesinde Sünnî alimlerden pek geri kalmadığı görülmektedir.

SONUÇ

İlk dönemden itibaren Sünnî ve Şîi kaynaklarda yer alan İsrâîliyât, özellikle Ehl-i sünnet âlimleri tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da İsrâîliyât bolca aktarılmıştır. Özellikle Şîa'da modern dönemde yapılan çalışmalar, İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İlk dönemde Şîi kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine “Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri” şeklindeki ifadeler yer almıştır. Şîi müfessirler tarafından ne ilk dönemde ne de müteahhir dönemde bu kelimenin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir emareye rastlamadık. Ancak Şîa'da bu kelimeyi ıstılahî anlamda ilk defa Şîi meyilli Mes'ûdî kullanmıştır. Daha sonra Şîi âlimlerce İsrâîliyât kelimesi kullanılmış ve bu konuda fikirler beyan edilmiş ise de modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser mevcut görülmemektedir. 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin “*İsrâîliyât ve tesîri an der tefâsîri Kur'an*” adlı çalışmasıdır. Ardından bu konuda birçok kitap tez ve makale yazılmıştır. Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri son dönem İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda belirgin hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda tekdüze bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Modern dönemin veya Ehl-i sünnet âlimlerinin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîliyât'ın Şîi kaynaklarda sahih senet ile varlığı kabul edilmişken bazılarında bu durum takiyye ile açıklanmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle Şîa'nın Ehl-i beyt'in rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların etkisinden kurtuldukları veya az etkilendikleri savunulmuştur. Ayrıca Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine sarılmaları, Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimleri ve kıssacıların korunup desteklenmesi, İsrâîliyât'ın Ehl-i sünnet kaynaklarında çoğalmasına neden olduğu söylenmiştir. Ehl-i sünnet râvileriyle aynı dönemde yaşayan Şîi râvilerin bu tür rivayetlere aşina olmaları ve bunlar arasında sika olmayan kimi râvilerin de Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları sonucunda Kur'an-ı Kerîm ve Şîi usullere tamamen aykırı bazı rivayetlerin Şîi kaynaklara geçtiği belirtilmiştir. Bu çalışmalarda Şîi tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin azlığı vurgulanmış ve genellikle Ehl-i sünnet tefsirleri eleştirilmiştir. Halifelerin tutumunun İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde belirleyici olduğu savunulmuş ve Ehl-i sünnet, İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görülmüştür.

Şîa'da imamların ismet konusunda peygamberler ile eşdeğer görülmesi; usûl ve fûrû konularında imamlardan gelen rivayetlerin peygamberden gelmiş gibi sayılması ve imamların geçmiş ve gelecekteki bilgilere vakıf olduklarının addedilmesi İsrâîliyât'ın Şîi kaynaklara geçmesini kolaylaştırmıştır. Zira Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen kimi İsrâîlî rivayetlerin Şîa

¹⁵⁶ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb*, 2/605; Ma'rife, “İsrâîliyât” *Dâiretu'l-me'ârifî'l-Kur'ânî*, 3/226-228; Bîdgulî, *Pijuheşî der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an*, 219.

tefsirlerinde mâsum imamlara isnad edilerek aktarılması bu rivayetlerin eleştirilmesine mâni olmuştur.

İsrâîlî rivayetlerin Şîî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere ihtiyatlı yaklaşımları ve Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden nakilde bulunmamaları gösterilebilir. Nitekim İsrâîlî rivayetlerin çoğunun kendilerine isnad edildiği Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi bazı sahâbiler, Şîa'ya göre sırf ilgi uyandırmak veya şöhret için İsrâîlî rivayetleri bilerek aktarmışlardır. Aynı şekilde İsrâîliyât'ın kaynağı olarak görülen ve Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şîa tarafından makbul sayılmamasının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kimi Şîî âlimler Ehl-i kitaptan Kâ'bu'l-Ahbâr'ın iman etmediğini savunmuşlardır. Ayrıca Şîa'nın 'ismet konusundaki katı tavrı Ehl-i sünnet kaynaklarında nakledilen birçok İsrâîlî rivayetlerin Şîa tarafından kabul edilmemesinde ve bu tür rivayetlerin Şîî kaynaklarda azalmasında etkili olduğu da belirtilebilir.

Şîî müfessirler sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettikleri rivayetlerden daha çok imamlardan nakillerde bulunmuşlardır. Örneğin Kummî tefsirindeki rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a isnad edildiğinden Tefsiru's-Sadıkayn diye anılmıştır. Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin de büyük bir kısmı Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler ile yazılmıştır. Bazı müfessirler ise sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetleri aktarma konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamışlardır. Oysaki Ehl-i sünnet tefsirlerinde olduğu gibi İlk dönem Şîî rivayet tefsirlerinde de İsrâîlî rivayetleri aktarmada tereddüt edilmediği görülmektedir. Bu tefsirlerin eksik olmaları barındırdıkları İsrâîlî rivayetlerin de az olmasını sağlamıştır. Nitekim ilk yaratılış, Peygamber kıssaları ve melekler hakkında nakledilen rivayetler incelendiğinde Hasan el-Askerî, Furât b. İbrâhim, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlere az yer verildiği Kummî ve Ayyâşî tefsirlerinin bu tür rivayetlerle dolu olduğu görülecektir. Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise mezhepsel saiklerin İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı söylenebilir. Ancak bunlarda da pek çok İsrâîlî rivayet bulmak mümkündür. Diğer yandan onların Hz. Âdem'in cennetten atılması, bir kavmin helakten kurtulması, Hz. Yûnus'un balığın içinde hapsedilmesi ve İsrâiloğulları hakkında bazı meseleler ile ilgili kendi tefsirlerine aldıkları bazı rivayetleri mezhebî inançlarını uygun hale getirerek mezheplerini desteklemek için de kullandıkları da görülmüştür. Onlar nakledilen rivayetlerin bazılarını sahâbe, tâbiîn Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara dayandırmışlarsa da rivayetlerin çoğunu İmam Ca'fer es-Sâdık ile Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a isnad etmişlerdir. Ehl-i sünnet ve Şîî tefsirlerde bulunan rivayetlerin belirli konular etrafında toplanması ve rivayetlerin birçok yönüyle benzerlik arz etmesi, bunların aynı kaynaktan geldiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

'Abdul'azîmî, Hüseyin, *Tefsîru isna 'aşarî*, Tahrân: el-Mîkât, 1984.

Abdullâhî, Velî Muhammed, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık*, Yüksek Lisans, Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi, İnsan ilimleri Fakültesi, 2011.

Amidî, Ebû'l-Hasan (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-. *Ebkâru'l-efkâr, fî usuliddîn*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

..... *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Riyâd: Dârü'l- Ma'rife, 2003.

'Âmilî, Hüseyin b. Abdussamed el-Hârisî, el-. *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr*. Bağdat: Dârü'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2015.

'Âmilî, Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed el-. *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye*. Kum: Mektebetu Semâheti Ayetullah el-'Üzmâ el-Mer'eşî, 2012.

Askalânî, Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısırî, *Fethu'l-Bârî*, Riyad: Darü's-Selâm, 2000.

Askerî, Hasan, *et-Tefsîr*, byy: Mektebetu's-Sadûk, bty.

Askerî, Murtadâ, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, by: Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l- 'Alemî, lî Ehli'l-beyt, 2005.

'Assâl, Muhammed İbrâhîm, *eş-Şi'atu'l-İsna 'Aşariyye ve menhecuhum fî tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm*, byy. 1427.

Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 353-354. 29. Cilt, Ankara TDV Yayınları 2004.

Ayyâşî, *Tefsîr*, Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyât*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Bağdâdî, Ebü Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Takyîdu'l-'ilm*, Abdulğaffâr Ali (Thk.), Kahire: Dârü'l-İstikâme, 2008.

Bîdgulî, Muhammed Taki Diyârî, *Pijuheşi der bâbi İsrâiliyât der tefâsire Kur'ân*, Tahran: Mektebetu Sühreverdi li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2003.

Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî, *el-Ekvâlu'l-kavîme fî hukmi'n-nakl mine'l-kutubi'l-kadîme*, Kahire: Mektebetu Cezireti'l-Vurd, 2010.

Biydûn, Sabah, *Kâ'bu'l-Ahbâr ve devruhu fî tefsîri'l-Kur'ân*, Yüksek Lisan, Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2002.

Buhârî, Ebü Muhammed Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-. *el-Kifâye fî'l-hidâye*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2014.

Ca'ferî, Ya'kûb "İsrâiliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", *Tarîhe İslâm der Âyîne Pejuheş* 4/2. (2007): 43-80.

Celâliyân, Habîbullah *Tarîhe Tefsîri Kur'ân*, Tahran: Dâru'l-Üsve, 1998.

Cevherî, Ebü Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. 3. Bs. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2008.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.

Çehrî, İrfân, *Berresiyi tesîri İsrâiliyât ber tefâsîri rivâyi Şi'a*, Yüksek Lisans, Razi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, 2012.

Ebü şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyât ve'l Mevdû'ât, fî kütubi't-tefsîr*, Kahire: Mektebetü's-sünne, 2006.

Felâhî, Mujân, *Berresiyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâilî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyânî Taberî*, Yüksek Lisans Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 2014.

Ferâhânî, 'İsmet Fermehînî Ferâhânî, "Vucûde İsrâiliyât der berhî tefâsîr: Kâ'bu'l-Ahbâr râvî mî şevved", *Ruşdi Âmuzeşi Kur'an*, Bahar/24. (2009): 28-35

Giffârî, Âmine, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâiliyât)", *'Alemlü'l-Kütüb*, Kasım/63 (2009): 58-68.

Hâşimî, Fatima, *Berresîyi sıhhet ve i'tibârî rivâyeti tefsire mensûb be İmam 'Askerî, Astâni Kudsi Rızâvî, Meşhed* 1428.

Hatemî, Afşîn, *Nakdi ve Berresîyi İsrâiliyât der tefsîri Ayyâşî*, Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2014.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân *Mecma'u-z-zevâid ve Menbe'u'l-fevâid*, Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata (Thk.), Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.

Hindî, Alî b. Hüsâmeddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî, *Kenzu'l-'ummâl*, Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1985.

İbn 'Esâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *Târîhu medineti Dimaşk*, 'Amr b. Ğurâme el-'Umerî (Thk.), Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Bâbiveyh, Ebü Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, Kum: Menşûrâtu Cemâ'ti'l-Muderrisîn, 1983.

İbn Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Muhyiddîn Dîb Musto-Ali Ebü Zeyd Ebü zeyd (Thk.), Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2015.

..... *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Lübnân: Muessesetu'r-Reyyân, 2014.

İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât*, İhsân Abbâs (Thk.), Beyrût: Dâru Sadr, 1968.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mukaddime fî usuli't-tefsîr*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-kussâsi ve'l-muzekkîrîn*, Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Thk.), Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.

İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *'Ulümü'l-hadîs*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, t.y.

İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2011.

Kandehlevî, Muhammed Yûsuf, *Hayâtu's-sahâbe*, Beşşâr Avvâd (Thk.), Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1999.

Kasimî, Hamîd Muhammed, "İsrâiliyât ve zemînehayî nufûzi ân be ferhengi İslâmî", *Beyyinât*, Kış/24 (2018): 87-103.

Kermî, Fariştah Hacî Şâh, *Berressi ve nakdi İsrâiliyât der dastane hadreti Yûsuf*, Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, 1391.

Kûfî, Furât b. İbrâhim, *Tefsîr*, Muhammed el-Kazım (Thk.), Byy:Muessesetu Tarihi'l-Arabî. Bty.

Kummî, Ali b. İbrâhim, *Tefsîr*, Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, Kum: Muessesetu Dârü'l-Kitâb, 2008.

Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-. *el-Kâfi*. Tahran: Dârü'l-kütübi'l-İslâmî, 2008.

Mâmikânî, Abdullah el-. *Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye, Muhammed Rîda el-Mâmikânî (Thk.)*. Kum: Menşûrâtu Delili Mâ, 2007.

Mansûr Zâde, 'İsmet, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn*, Yüksek Lisans, Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2013.

Ma'rife, Muhamed Hadî, "İsrâîliyât" *Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Kur'ânî*, 220-234. Kum: İntişarâtu Defteru'l-Kur'ânî, 2002.

.....*et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb*, Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2012.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Murûcü'z-zeheb ve Me'âdînu'l-cevher*, Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2005.

Mîr Damad, Muhammed Bâkır. *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye*. Kum: Dârü'l-Hilâfe, 1934.

Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-. *Tenzîhu'l-enbiyâ*. Tahran: Şebketu el-Fikr, 1961.

Müsevî, Seyyid İ'câz, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî*, Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, Merdresei 'Âliyi Fıkıh ve Ma'ârifî İslâmî, 2006.

Na'na', Remzî, *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970.

Nâsirî, Muhammed Ali, *İsrâîliyât der tefâsiri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyânî Taberî ve Mecma'u'l-beyânî Tabersî)*, Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü, İslâmî İlimler ve Yüksek Fıkıh Okulu, 2006.

Necefî, Muşgan, *Berresîyi İsrâîliyât der kısısi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsiri ed-Durru'l-mensûr ve Nûru's-sakaleyn*, Yüksek Lisans, Tahran Üniversitesi. Tahran Usuliddîn Fakültesi, Kur'an ve Hadis İlimleri Bölümü, 2006.

Nejâd, Seyid Haydar 'Alavî, "Âferîneş zen der Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât", *Pejuheşhayi Kur'ânî*, Sonbahar-Kış/27-28 (2001): 176-193.

Pehlevân, Mansûr- İKBÂL, İbrâhim- TEVHÎDLÛ, Ekber Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât, *Mutale'âti Kur'ânî*, Kış/12 (2012), 7-19.

Peyruzfer, Suheyla, *İsrâîliyât der tefâsîr*, Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 1994.

Râzî, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân*, 4. Cilt Meşhed: Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987.

Rencber, Sedîke, "İsrâîliyât ez didegâhe 'Allame 'Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz", *Mecellei Peyam*, Kış/112, (2012): 102-111.

Sadıkî, Seyyid Ca'fer - Me'ârif, Mecîd, "Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî", *Mecelleyi 'Ulûmi Kur'an ve Hadîs*, Bahar/16 (2018): 24-49.

Subhânî, Ca'fer, *'İsmetu'l-enbiyâ, fi'l-Kur'an*, Kum: Muessesetu'l-İmam es-Sâdik, 2004.

Saffâr, Muhammed b. Hasan es-. *Besâirü'd-derecât*. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mer'eşî, 1984.

Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, bty.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî es-. *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. Beyrût: Muessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2014.

Şehristânî, Seyyid Ali, Men'u tedvîni'l-hadîs, Kum: Muessesetu'r-Râfid, 1958.

Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*. 1. Bs. el-Mu'temeru'l-Âlemî, 1993.

..... *Evâilü'l-makâlât*. 1. Bs. el-Mu'temeru'l-Âlemî, 1993.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Kitâbu'l-i'tikâdât*. Kum: Müessesetu'l-İmâmu'l-Hâdî, 2014.

..... *Me'âni'l-Ahbâr*, Beyrût: Dârü'l-Ma'rifet, 1979.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*, Beyrût: Muessesetu'l-A'lemî, 2011.

Tayyîb, Abdülhüseyn, *Etyebü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, Tahran: el-İslâm, 1989.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2014.

..... *Şerhu'l-Mekâsid*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2001.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîr'l-Kur'an*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Bty.

Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16-17 (17 Ocak 2014).

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Tezkiretu'l-huffâz*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Bty.

Zehebî, Muhammed Huseyn, *Buhûsun fi 'ulûmi't-tefsîr*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.

n fi 'ulûmi't-tefsîr, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.